

ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття ступеня бакалавра

на тему: **«Психологічні особливості мотивації до навчання у
старшокласників»**

Група **ТУяг 8-22-Б1ПС (4,0зс)**

Спеціальність: **073«Психологія»**

Рівень вищої освіти: **перший (бакалаврський)**

*Дипломна робота містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів, текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело*

Студент

(підпис)

Ломски Марина Олексіївна

(прізвище та ініціали)

Науковий керівник

к.п.н. Чорноштан Євгеній Валерійович

(посада, науковий ступінь, вчене звання)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Допущено до захисту перед ЕК

Завідувач кафедри

Київ 2026 р.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретичні основи дослідження мотивації до навчання.....	7
1.1. Поняття мотивації у психології та її структура, погляди А.Маслоу, Ф. Герцберг, Д. МакКлелланд.....	7
1.2. Особливості навчальної мотивації та її види. Внутрішня і зовнішня мотивація, пізнавальні та соціальні мотиви.....	12
1.3. Психологічні характеристики старшокласників. вікові особливості, формування цінностей, самосвідомість.....	18
Висновок до першого розділу.....	26
Розділ 2. Емпіричне дослідження мотивації до навчання у старшокласників.....	28
2.1. Організація та методи дослідження мотивації, психодіагностичні методики, опитування, тести.....	28
2.2. Аналіз результатів дослідження мотивації старшокласників, рівні мотивації, домінуючі мотиви, гендерні чи індивідуальні відмінності.....	33
2.3. Практичні рекомендації щодо підвищення мотивації до навчання, роль вчителя, батьків, освітнього середовища.....	45
Висновок до другого розділу.....	51
Висновки.....	53
Список використаних джерел.....	55
Додатки	

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується динамічними змінами у сфері освіти, що зумовлює зростання вимог до особистості учня, його здатності до саморозвитку, критичного мислення та усвідомленого вибору життєвого шляху. У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема мотивації до навчання, яка виступає ключовим чинником успішності освітнього процесу. Старший шкільний вік є важливим періодом у розвитку особистості, коли формуються ціннісні орієнтації, життєві цілі та професійні наміри. Саме тому дослідження психологічних особливостей мотивації до навчання у старшокласників є надзвичайно важливим як у теоретичному, так і у практичному аспектах.

Актуальність теми зумовлена тим, що в умовах реформування освіти та переходу до компетентнісного підходу зростає значення внутрішньої мотивації учнів. Водночас спостерігається тенденція до зниження навчальної мотивації у старшокласників, що проявляється у втраті інтересу до навчання, формальному ставленні до освітнього процесу та орієнтації лише на зовнішні стимули (оцінки, вимоги батьків чи вчителів). Це створює суперечність між потребою суспільства у свідомих, мотивованих особистостях і реальним станом мотиваційної сфери учнів. Таким чином, виникає необхідність глибшого вивчення психологічних механізмів формування мотивації до навчання, а також визначення умов її розвитку та підтримки у старшому шкільному віці.

Мета дослідження полягає у виявленні психологічних особливостей мотивації до навчання у старшокласників та визначенні чинників, що впливають на її формування і розвиток. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: здійснити теоретичний аналіз наукових підходів до розуміння мотивації навчальної діяльності; розкрити вікові особливості старшокласників, що впливають на мотиваційну сферу; визначити структуру та типи навчальної мотивації; провести емпіричне дослідження рівня та особливостей мотивації до

навчання у старшокласників; проаналізувати отримані результати та сформулювати рекомендації щодо підвищення навчальної мотивації.

Об'єктом дослідження є мотиваційна сфера особистості старшокласників. Предметом дослідження виступають психологічні особливості мотивації до навчання у старшому шкільному віці, зокрема її структура, рівні прояву та чинники формування.

Для досягнення мети та реалізації поставлених завдань у роботі використано комплекс методів дослідження. Теоретичні методи включають аналіз, синтез, узагальнення та систематизацію наукової літератури з проблеми дослідження. Емпіричні методи передбачають застосування психодіагностичних методик для вивчення рівня та типів навчальної мотивації, анкетування та опитування. Для обробки результатів використано методи математичної статистики, що дозволяють забезпечити об'єктивність та достовірність отриманих даних.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання отриманих результатів у діяльності педагогів, шкільних психологів та соціальних працівників з метою підвищення ефективності навчального процесу. Розроблені рекомендації можуть бути застосовані для формування позитивної навчальної мотивації у старшокласників, створення сприятливого освітнього середовища та підтримки особистісного розвитку учнів. Крім того, результати дослідження можуть бути використані при підготовці навчально-методичних матеріалів та у подальших наукових розвідках.

У межах дослідження теми «Психологічні особливості мотивації до навчання у старшокласників» доцільно визначити такі завдання:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до розуміння мотивації навчальної діяльності у психолого-педагогічній літературі.
2. Розкрити сутність та структуру навчальної мотивації старшокласників.
3. Визначити психологічні особливості мотиваційної сфери учнів старшого шкільного віку.

4. Охарактеризувати основні фактори, що впливають на формування мотивації до навчання (внутрішні та зовнішні).

5. Проаналізувати роль учителя, батьків та освітнього середовища у формуванні мотивації.

6. Дослідити ефективні методи та засоби підвищення навчальної мотивації.

7. Узагальнити зарубіжний досвід формування мотивації до навчання старшокласників.

8. Розробити практичні рекомендації щодо підвищення мотивації до навчання.

Проблема мотивації навчальної діяльності має глибоке теоретичне підґрунтя та широко досліджувалася як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Серед вітчизняних дослідників значний внесок у розробку цієї проблематики зробили такі науковці, як Л. Божович, яка розглядала мотивацію як систему внутрішніх спонукань особистості; О. Леонтьєв, який обґрунтував діяльнісний підхід до розуміння мотивації; Г. Костюк, що досліджував психологічні основи навчання і розвитку особистості; С. Максименко, який вивчав розвиток особистості у процесі діяльності; Н. Тализіна, яка розробляла теорію поетапного формування розумових дій. Важливими є також дослідження І. Беха, спрямовані на формування особистісно орієнтованого підходу в освіті.

Серед зарубіжних учених варто відзначити роботи А. Маслоу, який розробив теорію ієрархії потреб і підкреслював роль самореалізації у мотивації; К. Роджерса, який акцентував увагу на внутрішній природі мотивації та особистісному зростанні; Д. МакКлелланда, що досліджував мотивацію досягнення; Е. Десі та Р. Райана, які створили теорію самодетермінації та розмежували внутрішню і зовнішню мотивацію; Дж. Аткинсона, який аналізував мотивацію успіху та уникнення невдач. Їхні праці стали основою для сучасного розуміння мотиваційних процесів та активно використовуються у педагогічній психології.

Таким чином, аналіз наукових джерел свідчить про значний інтерес до проблеми мотивації навчання, проте питання її особливостей у старшому

шкільному віці потребує подальшого дослідження з урахуванням сучасних освітніх умов. Це зумовлює необхідність комплексного підходу до вивчення мотиваційної сфери старшокласників та пошуку ефективних шляхів її розвитку, що й визначає спрямованість даної роботи.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ

1.1. Поняття мотивації у психології та її структура, погляди А. Маслоу, Ф. Герцберг, Д. МакКлелланд.

Розуміння мотивації як психологічного феномена є одним із ключових напрямів дослідження у сучасній психології, оскільки саме мотиваційна сфера визначає спрямованість діяльності особистості, її активність, наполегливість та результативність. У науковому дискурсі мотивація трактується як складна багаторівнева система внутрішніх і зовнішніх чинників, що спонукають людину до діяльності, визначають її цілі, засоби досягнення та інтенсивність зусиль. Особливої ваги набуває дослідження мотивації в контексті навчальної діяльності, де вона виступає визначальним фактором ефективності засвоєння знань і розвитку особистості.

У психології існує значна кількість підходів до визначення поняття мотивації. У загальному вигляді її розглядають як сукупність причин, що зумовлюють поведінку людини, або як процес, який активізує, спрямовує та підтримує діяльність. Вітчизняні та зарубіжні дослідники підкреслюють, що мотивація не є статичною характеристикою, а динамічною системою, яка змінюється під впливом внутрішніх потреб, соціального середовища та індивідуального досвіду[10].

Структура мотивації є складною і включає кілька взаємопов'язаних компонентів. Насамперед це потреби як базові джерела активності, які відображають внутрішній стан нестачі або прагнення до певного стану. Потреби формують мотиви — усвідомлені або частково усвідомлені спонукання до діяльності. Мотиви, у свою чергу, визначають цілі діяльності, які виступають як очікуваний результат дій. Важливим елементом структури мотивації є також інтереси, цінності, установки та емоційні переживання, що забезпечують стійкість і спрямованість поведінки.

У контексті навчальної діяльності мотивація має свою специфіку, оскільки пов'язана не лише із задоволенням базових потреб, але й із когнітивними, соціальними та особистісними чинниками. Навчальна мотивація включає внутрішні (пізнавальний інтерес, прагнення до саморозвитку) та зовнішні (оцінки, схвалення, соціальний статус) компоненти, які взаємодіють між собою та визначають характер навчальної діяльності учня.

Значний внесок у розвиток теорії мотивації зробив Абрахам Маслоу, який запропонував ієрархічну модель потреб. Відповідно до цієї концепції, людські потреби організовані у вигляді піраміди, де нижчі рівні представлені фізіологічними потребами та потребами безпеки, а вищі — соціальними потребами, потребами у повазі та самореалізації. Маслоу підкреслював, що задоволення нижчих потреб є передумовою актуалізації вищих. У контексті навчальної діяльності це означає, що ефективне навчання можливе лише за умов, коли базові потреби учнів задоволені, а освітнє середовище сприяє розвитку їхнього потенціалу.

Особливу увагу Маслоу приділяв потребі в самореалізації, яка розглядається як прагнення людини реалізувати свої здібності та можливості. Саме ця потреба є основою внутрішньої мотивації, що має найбільшу цінність для навчання, оскільки забезпечує глибоке залучення до пізнавального процесу та сприяє особистісному зростанню [30].

Інший важливий підхід до розуміння мотивації запропонував Фредерік Герцберг, який розробив двофакторну теорію мотивації. Згідно з цією теорією, існують дві групи факторів, що впливають на мотивацію: гігієнічні та мотиваційні. Гігієнічні фактори (умови навчання, міжособистісні відносини, організація процесу) не створюють мотивації безпосередньо, але їх відсутність може викликати незадоволення. Натомість мотиваційні фактори (успіх, визнання, зміст діяльності, можливість розвитку) безпосередньо сприяють підвищенню мотивації [7].

У застосуванні до освітнього процесу це означає, що створення комфортних умов навчання є необхідною, але недостатньою умовою для

формування високої мотивації. Важливо забезпечити змістовність навчального матеріалу, можливість досягнення успіху та визнання досягнень учнів. Саме ці фактори сприяють формуванню внутрішньої зацікавленості у навчанні.

Вагомий внесок у дослідження мотивації зробив також Девід МакКлелланд, який розробив теорію набутих потреб. Він виділив три основні типи потреб: потребу досягнення, потребу влади та потребу приналежності. Потреба досягнення характеризується прагненням до успіху, постановкою складних цілей та бажанням отримати зворотний зв'язок щодо результатів діяльності. У навчальній діяльності ця потреба проявляється у прагненні учнів до високих результатів, самовдосконалення та подолання труднощів [6].

Потреба приналежності відображає прагнення до встановлення позитивних міжособистісних відносин, що є особливо важливим у шкільному середовищі. Позитивний психологічний клімат у класі сприяє формуванню мотивації до навчання, оскільки учні відчувають підтримку та прийняття. Потреба влади, у свою чергу, може проявлятися у прагненні впливати на інших або досягати лідерських позицій, що також може бути використано у навчальному процесі через організацію групової роботи та проєктної діяльності.

Аналізуючи підходи зазначених учених, можна зробити висновок, що мотивація є багатовимірним явищем, яке включає як внутрішні, так і зовнішні компоненти. Вона формується під впливом потреб, соціального середовища та індивідуальних особливостей особистості. У структурі мотивації особливе місце займає співвідношення внутрішніх і зовнішніх мотивів. Внутрішня мотивація пов'язана з інтересом до діяльності, задоволенням від процесу навчання та прагненням до саморозвитку. Зовнішня мотивація базується на зовнішніх стимулах, таких як оцінки, винагороди або уникнення покарання.

Сучасні дослідження свідчать про те, що внутрішня мотивація є більш ефективною та стійкою, оскільки забезпечує глибше засвоєння знань і розвиток критичного мислення. Водночас зовнішня мотивація також відіграє важливу роль, особливо на початкових етапах навчання, коли вона може виступати як стимул до включення у діяльність.

Важливо також враховувати, що мотивація має індивідуальний характер і залежить від особистісних особливостей учня, його досвіду, рівня розвитку та соціального оточення. У старшому шкільному віці мотиваційна сфера зазнає суттєвих змін, що пов'язано з формуванням самосвідомості, життєвих цілей та професійних орієнтацій. Саме в цей період особливого значення набуває внутрішня мотивація, яка визначає готовність учнів до самостійного навчання та відповідального ставлення до власного розвитку.

Фредерік Герцберг розглядає мотивацію у психології, як складну систему внутрішніх і зовнішніх детермінант, що зумовлюють ініціацію, спрямованість, інтенсивність і тривалість поведінки та діяльності особистості. Вона виступає центральним механізмом регуляції діяльності, зокрема навчальної, визначаючи ставлення суб'єкта до пізнавального процесу, рівень його активності та наполегливості у досягненні цілей [7].

У науковій літературі мотивацію трактують як сукупність потреб, мотивів, цілей, інтересів, цінностей і стимулів, які перебувають у динамічній взаємодії. Її структура може бути подана через такі основні компоненти:

Потреби — вихідні стани нестачі або надлишку, що зумовлюють активність особистості (біологічні та соціальні, зокрема потреба у знаннях і самореалізації);

Мотиви — внутрішні спонукання, що надають діяльності особистісного сенсу та визначають її вибірковість;

Цілі — усвідомлені результати діяльності, на досягнення яких спрямована поведінка;

Інтереси та цінності — стійкі орієнтації особистості, що визначають значущість певних видів діяльності;

Стимули — зовнішні чинники впливу (заохочення, покарання, соціальне визнання), які можуть посилювати або послаблювати мотиваційні процеси.

У контексті навчальної діяльності особливого значення набуває розмежування внутрішньої та зовнішньої мотивації. Внутрішня мотивація пов'язана з інтересом до самого процесу пізнання, прагненням до саморозвитку та самореалізації, тоді як зовнішня зумовлена впливом зовнішніх факторів (оцінки, соціальний тиск, винагороди). Дослідження свідчать, що внутрішня мотивація є більш стійкою та ефективною у забезпеченні глибокого засвоєння знань.

Важливий внесок у розвиток теорії мотивації зробив Фредерік Герцберг, який розробив двофакторну теорію мотивації. Згідно з його концепцією, фактори, що впливають на задоволення діяльністю, поділяються на дві групи:

1. Гігієнічні фактори (зовнішні умови): політика організації, умови праці або навчання, міжособистісні стосунки, рівень контролю, безпека тощо. Їх наявність не створює мотивації як такої, однак їх відсутність викликає незадоволення.

2. Мотиватори (внутрішні фактори): досягнення, визнання, змістовність діяльності, відповідальність, можливості професійного та особистісного зростання. Саме ці чинники забезпечують формування стійкої позитивної мотивації та задоволення від діяльності.

У контексті освітнього процесу положення теорії Фредерік Герцберг мають важливе практичне значення. Вони засвідчують, що забезпечення належних умов навчання є необхідною, але недостатньою умовою формування високої навчальної мотивації. Вирішальну роль відіграє створення освітнього середовища, яке стимулює внутрішню зацікавленість, забезпечує відчуття успіху, сприяє розвитку автономії та самореалізації здобувачів освіти[17].

Мотивація є багатовимірним психологічним феноменом, що визначає ефективність навчальної діяльності, а двофакторна теорія Герцберга дозволяє глибше зрозуміти співвідношення зовнішніх і внутрішніх чинників у процесі її формування.

Отже, теоретичний аналіз поняття мотивації та її структури дозволяє зробити висновок, що вона є складною системою, яка інтегрує різні психологічні компоненти та визначає спрямованість діяльності особистості. Погляди Абрахам Маслоу, Фредерік Герцберг та Девід МакКлелланд доповнюють одне одного та

створюють цілісне уявлення про механізми мотивації. Їхні концепції мають важливе значення для розуміння особливостей навчальної мотивації та можуть бути використані для розробки ефективних педагогічних стратегій, спрямованих на підвищення зацікавленості учнів у навчанні та їхнього особистісного розвитку.

1.2. Особливості навчальної мотивації та її види. Внутрішня і зовнішня мотивація, пізнавальні та соціальні мотиви.

Розгляд навчальної мотивації як специфічного виду мотивації діяльності є одним із ключових напрямів у психології освіти, оскільки саме вона визначає характер залученості учня до освітнього процесу, рівень його активності, наполегливість у подоланні труднощів та досягнення навчальних результатів. На відміну від загальної мотивації, навчальна мотивація має виразну спрямованість на засвоєння знань, умінь і навичок, формування компетентностей та розвиток особистості. Вона формується у взаємодії індивідуально-психологічних особливостей учня, освітнього середовища та соціальних впливів, що робить її складним і багатовимірним явищем[11].

У науковій літературі навчальну мотивацію розглядають як систему мотивів, що спонукають учня до навчальної діяльності та визначають її спрямованість і зміст. Вона включає різноманітні компоненти, серед яких важливе місце займають пізнавальні інтереси, прагнення до саморозвитку, соціальні очікування, установки та цінності. Особливістю навчальної мотивації є її динамічність: вона змінюється залежно від віку, рівня розвитку особистості, умов навчання та індивідуального досвіду.

Одним із ключових аспектів у дослідженні навчальної мотивації є розмежування внутрішньої та зовнішньої мотивації. Внутрішня мотивація пов'язана з інтересом до самого процесу навчання, задоволенням від пізнавальної діяльності, прагненням до нових знань і самовдосконалення. Вона виникає тоді, коли навчання має для учня особистісний сенс і відповідає його внутрішнім

потребам. У цьому контексті важливими є ідеї Едвард Десі та Річард Райан, які підкреслювали значення автономії, компетентності та пов'язаності як базових психологічних потреб, що лежать в основі внутрішньої мотивації [4].

Внутрішня мотивація має низку важливих характеристик. По-перше, вона забезпечує глибоке залучення до навчального процесу, що сприяє більш якісному засвоєнню знань. По-друге, вона є стійкою і менш залежною від зовнішніх обставин, що дозволяє учневі зберігати інтерес до навчання навіть у складних умовах. По-третє, внутрішня мотивація сприяє розвитку творчого мислення, ініціативності та самостійності.

Зовнішня мотивація, на відміну від внутрішньої, обумовлена зовнішніми чинниками, такими як оцінки, нагороди, покарання, соціальне схвалення або вимоги з боку батьків і вчителів. Вона може бути ефективною у короткостроковій перспективі, оскільки стимулює виконання певних дій, однак її вплив часто є нестійким. Зовнішня мотивація може призводити до формального ставлення до навчання, коли учень орієнтується не на зміст діяльності, а на отримання винагороди або уникнення негативних наслідків.

Водночас сучасні дослідження свідчать, що внутрішня і зовнішня мотивація не є взаємовиключними, а можуть взаємодіяти між собою. Зокрема, зовнішні стимули можуть сприяти формуванню внутрішнього інтересу, якщо вони підтримують відчуття компетентності та автономії. Таким чином, ефективна організація навчального процесу передбачає гармонійне поєднання різних видів мотивації.

Важливим аспектом аналізу навчальної мотивації є також розгляд її видів за змістом мотивів. У цьому контексті виділяють пізнавальні та соціальні мотиви. Пізнавальні мотиви пов'язані з інтересом до знань, прагненням до розуміння явищ і процесів, задоволенням від інтелектуальної діяльності. Вони є основою внутрішньої мотивації та відіграють ключову роль у формуванні стійкого інтересу до навчання.

Пізнавальні мотиви проявляються у бажанні учня ставити запитання, досліджувати нову інформацію, шукати відповіді на складні проблеми. Вони

стимулюють активну пізнавальну діяльність, сприяють розвитку критичного мислення та формуванню навичок самостійного навчання. Високий рівень розвитку пізнавальних мотивів є показником сформованості внутрішньої мотивації та важливою передумовою успішного навчання[10].

Соціальні мотиви, у свою чергу, пов'язані з потребою у спілкуванні, визнанні, приналежності до групи та досягненні певного соціального статусу. Вони відіграють важливу роль у шкільному середовищі, де навчальна діяльність відбувається у взаємодії з іншими людьми. Соціальні мотиви можуть проявлятися у прагненні отримати схвалення з боку вчителів, батьків або однолітків, бажанні відповідати соціальним очікуванням або зайняти лідерську позицію у колективі.

У старшому шкільному віці соціальні мотиви набувають особливого значення, оскільки саме в цей період формується самосвідомість, система цінностей і соціальна ідентичність. Учні починають більше орієнтуватися на думку однолітків, що може як позитивно, так і негативно впливати на їхню навчальну мотивацію. З одного боку, підтримка з боку соціального оточення може стимулювати навчальну активність, з іншого — прагнення до конформізму може призводити до зниження інтересу до навчання.

Важливо підкреслити, що пізнавальні та соціальні мотиви не існують ізольовано, а взаємодіють між собою. Успішна навчальна діяльність передбачає їхню інтеграцію, коли пізнавальний інтерес поєднується з позитивними соціальними переживаннями. Наприклад, групова робота, проєктна діяльність або дискусії можуть одночасно задовольняти пізнавальні та соціальні потреби учнів.

Особливості навчальної мотивації значною мірою визначаються віковими характеристиками учнів. У старшому шкільному віці спостерігається зростання ролі свідомих мотивів, пов'язаних із життєвими планами та професійним самовизначенням. Учні починають усвідомлювати значення навчання для свого майбутнього, що може сприяти підвищенню мотивації. Водночас у цей період можливе і зниження інтересу до навчання, що пов'язано з перевантаженням, стресом або відсутністю зв'язку між навчальним матеріалом і реальним життям[17].

Суттєвий вплив на формування навчальної мотивації мають умови освітнього середовища. Зокрема, стиль педагогічної взаємодії, методи навчання, характер оцінювання та психологічний клімат у класі можуть як сприяти, так і перешкоджати розвитку мотивації. Підтримка автономії учнів, використання активних методів навчання, створення ситуацій успіху та позитивна емоційна атмосфера є важливими чинниками формування внутрішньої мотивації.

У цьому контексті варто звернути увагу на концепцію самодетермінації, розроблену Едвард Десі та Річард Райан, яка підкреслює важливість задоволення базових психологічних потреб для розвитку мотивації. Відповідно до цієї теорії, навчальна мотивація буде більш ефективною, якщо освітнє середовище забезпечує відчуття автономії (можливість вибору), компетентності (відчуття успіху) та пов'язаності (позитивні стосунки з іншими) [20] .

Суттєвим аспектом аналізу навчальної мотивації є також дослідження її функцій у структурі навчальної діяльності. У психологічній науці мотивація розглядається не лише як джерело активності, але й як регулятор поведінки, що забезпечує вибірковість, цілеспрямованість та стійкість діяльності. У цьому контексті навчальна мотивація виконує спонукальну, спрямовуючу, регулюючу та смислотвірну функції. Спонукальна функція полягає у запуску навчальної діяльності, спрямовуюча — у визначенні її цілей і засобів, регулююча — у підтриманні необхідного рівня активності, а смислотвірна — у наданні навчанню особистісного значення.

Особливо важливою є смислотвірна функція, оскільки саме вона забезпечує зв'язок між навчальною діяльністю та внутрішнім світом особистості. Якщо навчання набуває для учня особистісного сенсу, воно перестає бути лише зовнішнім обов'язком і стає внутрішньо значущим процесом. У цьому випадку формується глибока внутрішня мотивація, яка є найбільш ефективною і стійкою. Відсутність такого смислу, навпаки, призводить до формального ставлення до навчання та зниження його результативності.

У контексті навчальної мотивації важливим є також поняття мотиваційної спрямованості особистості. Воно відображає домінування певних мотивів у структурі мотивації та визначає характер поведінки учня. Залежно від цього можна виділити орієнтацію на процес навчання, на результат або на уникнення невдач. Орієнтація на процес характеризується інтересом до самого навчання, задоволенням від пізнавальної діяльності та прагненням до саморозвитку. Орієнтація на результат пов'язана з бажанням досягти певних показників (оцінок, успіху), тоді як орієнтація на уникнення невдач проявляється у прагненні уникнути негативних оцінок або критики.

У старшому шкільному віці спостерігається ускладнення мотиваційної структури, що пов'язано з розвитком рефлексії та самосвідомості. Учні починають усвідомлювати власні мотиви, аналізувати свої дії та планувати майбутню діяльність. Це створює передумови для формування довільної мотивації, яка базується на свідомому виборі цілей і засобів їх досягнення. Водночас цей процес може супроводжуватися внутрішніми суперечностями, коли різні мотиви вступають у конфлікт між собою[22] .

Важливим чинником формування навчальної мотивації є також самооцінка учня та рівень його домагань. Самооцінка визначає ставлення до власних можливостей і впливає на вибір цілей та рівень активності. Учні з адекватною самооцінкою, як правило, демонструють вищий рівень мотивації, оскільки вони впевнені у своїх силах і готові долати труднощі. Натомість занижена або завищена самооцінка може негативно впливати на мотивацію, призводячи до уникнення складних завдань або, навпаки, до необґрунтованих очікувань.

У цьому контексті варто звернути увагу на роль успіху і невдач у формуванні мотивації. Досвід успіху сприяє підвищенню впевненості у власних силах, формуванню позитивного ставлення до навчання та розвитку внутрішньої мотивації. Водночас часті невдачі можуть призводити до зниження мотивації, формування почуття безпорадності та уникнення навчальної діяльності. Тому

важливим завданням педагогів є створення умов для переживання учнями ситуацій успіху.

Окремої уваги заслуговує проблема трансформації зовнішньої мотивації у внутрішню. У сучасній психології доведено, що зовнішні стимули можуть поступово інтеріоризуватися, тобто ставати частиною внутрішньої мотиваційної системи особистості. Цей процес відбувається за умови, що діяльність набуває для учня особистісного значення та відповідає його потребам і цінностям. Таким чином, навіть зовнішньо мотивована діяльність може з часом стати внутрішньо значущою.

Важливим аспектом є також вплив цифрового середовища на формування навчальної мотивації. Сучасні старшокласники живуть в умовах інформаційного суспільства, де доступ до знань є практично необмеженим. З одного боку, це створює нові можливості для розвитку пізнавальної мотивації, оскільки учні можуть самостійно обирати джерела інформації та способи навчання. З іншого боку, надмірна кількість інформації та розважального контенту може відволікати від навчання та знижувати концентрацію уваги.

У цьому контексті особливого значення набуває формування цифрової компетентності та здатності до саморегуляції. Учні повинні навчитися керувати своєю увагою, ставити цілі та планувати навчальну діяльність. Це, у свою чергу, пов'язано з розвитком внутрішньої мотивації, яка забезпечує здатність до самостійного навчання.

Не менш важливим є вплив сімейного середовища на формування навчальної мотивації. Ставлення батьків до освіти, їхні очікування, стиль виховання та рівень підтримки можуть суттєво впливати на мотиваційну сферу учня. Позитивна підтримка, заохочення до самостійності та визнання досягнень сприяють формуванню внутрішньої мотивації, тоді як надмірний контроль або критика можуть призводити до зниження інтересу до навчання.

Важливу роль відіграє також педагогічна взаємодія, яка включає стиль спілкування вчителя з учнями, методи навчання та способи оцінювання. Демократичний стиль взаємодії, що передбачає повагу до особистості учня,

підтримку його ініціативи та створення умов для самовираження, сприяє розвитку внутрішньої мотивації. Натомість авторитарний стиль може викликати страх помилки та орієнтацію на зовнішні стимули.

Узагальнюючи, слід зазначити, що навчальна мотивація є багатограним і динамічним утворенням, яке формується під впливом широкого спектра факторів — від індивідуально-психологічних до соціально-культурних. Внутрішня і зовнішня мотивація, пізнавальні та соціальні мотиви перебувають у постійній взаємодії, визначаючи характер навчальної діяльності учня. Розуміння цих процесів дозволяє більш ефективно організовувати освітній процес, сприяючи не лише підвищенню навчальних досягнень, але й гармонійному розвитку особистості старшокласника.

Таким чином, навчальна мотивація є складною системою, що включає різні види мотивів та формується під впливом багатьох чинників. Внутрішня і зовнішня мотивація, а також пізнавальні і соціальні мотиви утворюють єдину структуру, яка визначає характер навчальної діяльності учня. Розуміння цих особливостей має важливе значення для розробки ефективних педагогічних стратегій, спрямованих на підвищення мотивації до навчання та забезпечення успішного розвитку особистості.

1.3. Психологічні характеристики старшокласників, вікові особливості, формування цінностей, самосвідомість

Старший шкільний вік є завершальним етапом шкільного дитинства та водночас перехідним періодом до дорослості, що зумовлює його особливу психологічну значущість. У цей період відбуваються глибокі якісні зміни у всіх сферах психіки особистості — когнітивній, емоційно-вольовій, мотиваційній та соціальній. Старшокласник уже не є дитиною у повному розумінні цього слова, проте ще не досяг рівня зрілої дорослої особистості, що визначає специфіку його психологічного розвитку. Саме тому вивчення психологічних характеристик

старшокласників є необхідною передумовою для розуміння особливостей їхньої навчальної мотивації.

Однією з ключових характеристик цього вікового періоду є інтенсивний розвиток самосвідомості. Старшокласники починають більш глибоко усвідомлювати себе як суб'єктів діяльності та соціальних відносин. Вони активно замислюються над питаннями власної ідентичності, життєвих цілей, сенсу життя та свого місця у суспільстві. У цьому контексті важливе значення мають ідеї Ерік Еріксон, який розглядав юність як стадію формування ідентичності, що супроводжується кризою «ідентичність проти рольової невизначеності». Успішне подолання цієї кризи сприяє формуванню цілісного образу «Я», тоді як її ускладнення може призводити до внутрішньої нестабільності та невпевненості.

Самосвідомість у старшокласників проявляється у здатності до рефлексії, тобто аналізу власних думок, переживань і дій. Вони починають оцінювати себе з позицій соціальних норм і очікувань, що сприяє формуванню адекватної самооцінки. Однак цей процес не завжди є гармонійним: часто спостерігається нестійкість самооцінки, що проявляється у коливаннях між завищеним і заниженим її рівнем. Це пов'язано з підвищеною чутливістю до думки оточення, особливо однолітків[32].

Вікові особливості старшокласників також включають значний розвиток когнітивної сфери. У цьому віці формується абстрактно-логічне мислення, здатність до теоретичного узагальнення, аналізу та синтезу інформації. Важливу роль у поясненні цих змін відіграє теорія когнітивного розвитку Жан Піаже, який виділив стадію формальних операцій, характерну для підліткового та юнацького віку. На цій стадії особистість набуває здатності мислити гіпотетично, будувати логічні міркування та прогнозувати наслідки своїх дій.

Розвиток мислення сприяє формуванню світогляду, який є системою уявлень про світ, суспільство та місце людини в ньому. Старшокласники починають активно цікавитися соціальними, моральними та філософськими питаннями, що сприяє формуванню їхніх ціннісних орієнтацій. У цьому процесі важливу роль відіграє соціальне середовище, зокрема сім'я, школа та однолітки.

Формування цінностей є одним із центральних процесів у старшому шкільному віці. Цінності виступають як стійкі переконання щодо значущості певних явищ, норм і ідеалів, які визначають поведінку особистості. У цьому контексті варто звернути увагу на концепцію Лоуренс Колберг, який досліджував розвиток морального мислення. Згідно з його теорією, у старшому шкільному віці відбувається перехід до постконвенційного рівня моральності, коли поведінка визначається не лише соціальними нормами, а й внутрішніми принципами.

Ціннісні орієнтації старшокласників формуються під впливом різних факторів, серед яких важливе місце займають культура, освіта, засоби масової інформації та особистий досвід. У сучасних умовах глобалізації та інформаційного суспільства цей процес набуває особливої складності, оскільки молодь стикається з великою кількістю різноманітних і часто суперечливих цінностей. Це може призводити до внутрішніх конфліктів і потребує розвитку критичного мислення та здатності до самостійного вибору.

Емоційно-вольова сфера старшокласників також зазнає значних змін. У цьому віці спостерігається підвищена емоційна чутливість, інтенсивність переживань та прагнення до самоствердження. Водночас поступово формується здатність до саморегуляції, що проявляється у вмінні контролювати свої емоції та поведінку. Розвиток вольових якостей, таких як цілеспрямованість, наполегливість та відповідальність, є важливою передумовою успішної навчальної діяльності[18].

Особливого значення набуває проблема професійного самовизначення, яка є однією з провідних задач розвитку у старшому шкільному віці. Учні починають замислюватися над вибором майбутньої професії, що впливає на їхню навчальну мотивацію та ставлення до окремих предметів. Усвідомлення зв'язку між навчанням і майбутньою професійною діяльністю може значно підвищити рівень мотивації.

Соціальна сфера старшокласників характеризується розширенням кола спілкування та ускладненням міжособистісних відносин. Особливу роль відіграє спілкування з однолітками, яке стає провідною діяльністю у цьому віці. Саме в

процесі спілкування формуються соціальні навички, розвивається емпатія та здатність до співпраці. Водночас зростає значення автономії, що проявляється у прагненні до незалежності від батьків і вчителів.

У цьому контексті важливим є баланс між автономією та соціальною підтримкою. Надмірний контроль з боку дорослих може викликати опір і зниження мотивації, тоді як повна відсутність контролю може призводити до дезорганізації поведінки. Оптимальним є такий стиль взаємодії, який поєднує підтримку самостійності з наданням необхідної допомоги.

Важливо також враховувати, що старшокласники перебувають у стані постійного пошуку власної ідентичності, що може супроводжуватися внутрішніми суперечностями. З одного боку, вони прагнуть самостійності та самореалізації, з іншого — потребують підтримки та визнання. Ця суперечність є природною і відіграє важливу роль у процесі становлення особистості. Продовжуючи аналіз психологічних характеристик старшокласників, доцільно більш детально розглянути особливості розвитку їхньої особистісної автономії та відповідальності, які є важливими показниками переходу до дорослості. У цьому віці спостерігається зростання прагнення до самостійності у прийнятті рішень, формуванні власних переконань і життєвих орієнтирів. Старшокласники дедалі частіше відстоюють власну позицію, критично оцінюють думки дорослих і прагнуть до самовизначення. Це проявляється як у навчальній діяльності, так і в позашкільному житті, зокрема у виборі кола спілкування, захоплень та майбутньої професії.

Разом із розвитком автономії відбувається становлення відповідальності як важливої особистісної якості. Відповідальність у старшому шкільному віці набуває більш усвідомленого характеру і пов'язана зі здатністю передбачати наслідки своїх дій, приймати обґрунтовані рішення та відповідати за їх результати. У навчальному процесі це проявляється у здатності планувати свою діяльність, виконувати завдання у встановлені терміни та оцінювати власні досягнення. Водночас рівень сформованості відповідальності може суттєво варіювати залежно від індивідуальних особливостей та умов виховання[31].

Важливим аспектом психологічного розвитку старшокласників є формування життєвих планів і перспектив. У цьому віці учні починають будувати уявлення про своє майбутнє, визначати короткострокові та довгострокові цілі, що безпосередньо впливає на їхню мотивацію та поведінку. Наявність чітких життєвих орієнтирів сприяє підвищенню цілеспрямованості та організованості, тоді як їх відсутність може призводити до невизначеності та зниження активності.

У цьому контексті варто звернути увагу на роль саморегуляції як важливого механізму організації діяльності. Саморегуляція включає здатність до постановки цілей, планування, контролю та оцінки результатів власної діяльності. У старшому шкільному віці відбувається інтенсивний розвиток цих умінь, що пов'язано з підвищенням рівня свідомості та рефлексії. Розвинена саморегуляція є важливою передумовою успішного навчання та адаптації до нових умов.

Окремої уваги заслуговує розвиток емоційного інтелекту, який включає здатність розпізнавати, розуміти та регулювати власні емоції, а також емоції інших людей. У старшому шкільному віці ця здатність набуває особливого значення, оскільки учні стикаються з новими соціальними викликами, пов'язаними з міжособистісними відносинами, самовизначенням та підготовкою до дорослого життя. Високий рівень емоційного інтелекту сприяє ефективній комунікації, зниженню конфліктності та формуванню позитивного психологічного клімату.

Не менш важливим є розвиток ціннісно-сміслової сфери особистості. У цьому віці відбувається інтеграція окремих цінностей у цілісну систему, яка визначає життєву позицію людини. Старшокласники починають усвідомлювати значення таких категорій, як відповідальність, свобода, справедливість, самореалізація, що впливає на їхню поведінку та вибір життєвого шляху. Водночас цей процес може супроводжуватися сумнівами, пошуками та переоцінкою раніше засвоєних норм.

У процесі формування самосвідомості важливу роль відіграє образ «Я», який включає уявлення про власні здібності, риси характеру, соціальні ролі та перспективи розвитку. У старшокласників цей образ стає більш

диференційованим і реалістичним, однак може залишатися нестійким. Важливим компонентом є також ідеальне «Я», яке відображає уявлення про те, якою людиною хотіла б бути. Розбіжність між реальним і ідеальним «Я» може виступати як джерелом розвитку, так і фактором внутрішньої напруги.

Слід також зазначити, що у старшому шкільному віці значно зростає роль рефлексії як механізму самопізнання та саморозвитку. Старшокласники здатні аналізувати не лише власні дії, але й мотиви, цінності та життєві установки. Це сприяє формуванню цілісної особистості, здатної до усвідомленого вибору та відповідального ставлення до життя.

У соціальному контексті важливим є розвиток комунікативної компетентності, яка включає здатність ефективно взаємодіяти з іншими людьми, розуміти їхні позиції та будувати конструктивні відносини. Старшокласники активно засвоюють соціальні ролі, що пов'язані з майбутнім дорослим життям, зокрема роль студента, працівника, громадянина. Це сприяє їхній соціалізації та підготовці до самостійного життя.

Особливу роль у розвитку особистості старшокласника відіграє освітнє середовище, яке може як сприяти, так і перешкоджати цьому процесу. Сприятливе середовище характеризується підтримкою індивідуальності, можливістю самовираження, наявністю позитивних міжособистісних відносин та умов для розвитку здібностей. У таких умовах учень відчуває себе суб'єктом навчальної діяльності, що позитивно впливає на його мотивацію та розвиток.

Водночас сучасні соціальні умови, зокрема вплив інформаційних технологій, глобалізаційні процеси та соціальні зміни, створюють нові виклики для розвитку старшокласників. Вони змушені адаптуватися до швидких змін, опановувати нові навички та орієнтуватися у складному інформаційному просторі. Це вимагає високого рівня гнучкості мислення, критичного аналізу інформації та здатності до безперервного навчання. Важливим компонентом психологічного розвитку у старшому шкільному віці є формування часової перспективи. Старшокласники починають більш чітко усвідомлювати зв'язок між минулим, теперішнім і майбутнім, що сприяє розвитку планування та

прогнозування. Вони здатні оцінювати наслідки своїх дій у довгостроковій перспективі, що є важливою передумовою формування відповідальної поведінки. Разом із тим, недостатньо сформована часова перспектива може призводити до імпульсивності або, навпаки, до відкладання важливих рішень.

Окремої уваги заслуговує розвиток критичного мислення, яке є однією з ключових характеристик інтелектуальної зрілості. Старшокласники здатні аналізувати інформацію, оцінювати її достовірність, виявляти суперечності та формулювати власні висновки. Це особливо важливо в умовах інформаційного перенасичення, коли необхідно вміти відрізнити науково обґрунтовані знання від недостовірних джерел. Розвиток критичного мислення сприяє не лише підвищенню ефективності навчання, але й формуванню активної громадянської позиції[35].

У старшому шкільному віці також відбувається інтенсивний розвиток моральної свідомості. Старшокласники починають більш глибоко осмислювати моральні норми, оцінювати власні вчинки з позицій справедливості, відповідальності та гуманізму. Вони здатні до моральної рефлексії, що проявляється у прагненні зрозуміти мотиви поведінки інших людей та оцінити їх з етичної точки зору. Це сприяє формуванню зрілої особистості, здатної до усвідомленого морального вибору.

Не менш важливим є розвиток соціальної ідентичності, яка включає усвідомлення своєї належності до певних соціальних груп, таких як сім'я, клас, нація, професійна спільнота. У сучасних умовах особливого значення набуває національна ідентичність, яка формується під впливом культурних, історичних та соціальних факторів. Для українських старшокласників це питання є особливо актуальним у зв'язку з суспільними трансформаціями та підвищеною увагою до національних цінностей.

У процесі соціалізації важливу роль відіграє також розвиток емпатії — здатності розуміти емоційний стан інших людей і співпереживати їм. Старшокласники поступово переходять від егоцентричного сприйняття до більш складних форм соціального розуміння, що дозволяє їм будувати глибші та більш

довірливі відносини. Розвинена емпатія є важливою умовою ефективної комунікації та соціальної адаптації.

Варто також звернути увагу на особливості розвитку мотиваційно-вольової сфери у старшокласників. У цьому віці формується здатність до довільної регуляції поведінки, що проявляється у вмінні ставити цілі, планувати діяльність і контролювати її виконання. Це є важливою передумовою навчальної успішності, оскільки дозволяє учням ефективно організовувати свою діяльність та долати труднощі. Водночас недостатній рівень розвитку вольових якостей може призводити до прокрастинації, зниження мотивації та труднощів у навчанні.

Значний вплив на розвиток особистості старшокласника має також середовище однолітків. У цьому віці група однолітків стає важливим джерелом соціальної підтримки, а також фактором формування норм поведінки та цінностей. Прагнення до прийняття у групі може стимулювати як позитивну, так і негативну поведінку, що потребує уважного педагогічного супроводу.

У контексті сучасних реалій важливо враховувати вплив соціальних мереж та цифрового середовища на розвиток старшокласників. З одного боку, вони відкривають нові можливості для комунікації, самовираження та доступу до інформації. З іншого боку, вони можуть спричиняти залежність, зниження концентрації уваги та формування поверхневого мислення. Це вимагає розвитку цифрової грамотності та критичного ставлення до інформації.

Психологічні характеристики старшокласників є результатом складної взаємодії біологічних, психологічних і соціальних факторів. Розвиток самосвідомості, формування цінностей, становлення ідентичності, розвиток мислення та соціальних навичок визначають їхню готовність до дорослого життя. Урахування цих особливостей є необхідною умовою для ефективної організації освітнього процесу та підтримки гармонійного розвитку особистості [28] .

Таким чином, старший шкільний вік є складним і багатограним етапом розвитку особистості, який характеризується інтенсивними змінами у всіх сферах психіки. Розвиток автономії, відповідальності, самосвідомості, ціннісних орієнтацій та соціальних навичок визначає готовність молодшої людини до

дорослого життя. Урахування цих особливостей є необхідною умовою для ефективної організації навчального процесу та формування стійкої навчальної мотивації.

Психологічні характеристики старшокласників визначаються складною взаємодією вікових, когнітивних, емоційних та соціальних факторів. Розвиток самосвідомості, формування цінностей, становлення світогляду та професійного самовизначення є ключовими процесами цього періоду. Їх урахування є необхідною умовою для розуміння особливостей навчальної мотивації та створення ефективних педагогічних умов для розвитку особистості старшокласника.

Висновок до першого розділу

У першому розділі було здійснено теоретичний аналіз проблеми мотивації до навчання у старшокласників. Встановлено, що мотивація є складним багаторівневим психологічним утворенням, яке визначає спрямованість, активність і результативність навчальної діяльності учнів. Вона включає систему внутрішніх і зовнішніх спонукань, що формують ставлення особистості до процесу навчання та його результатів.

З'ясовано, що у старшому шкільному віці мотиваційна сфера зазнає суттєвих змін, пов'язаних із процесами самовизначення, формуванням життєвих цілей і професійних орієнтацій. У цей період зростає значення внутрішньої мотивації, яка базується на пізнавальному інтересі, прагненні до саморозвитку та усвідомленні значущості знань для майбутнього. Водночас значний вплив продовжують мати зовнішні фактори, такі як оцінювання, соціальне схвалення та очікування дорослих.

Проаналізовано основні види навчальної мотивації, зокрема пізнавальну, соціальну, престижну, утилітарну, а також мотиви уникнення невдачі. Встановлено, що найбільш ефективною для забезпечення високих навчальних результатів є внутрішня мотивація, тоді як домінування зовнішніх стимулів може призводити до формального засвоєння знань.

Окрему увагу приділено чинникам формування мотивації, серед яких визначено особистісні (інтереси, потреби, рівень домагань), соціальні (вплив сім'ї, однолітків, педагогів) та педагогічні (зміст навчання, методи викладання, стиль взаємодії). Таким чином, теоретичний аналіз підтвердив, що формування мотивації до навчання є комплексним процесом, який потребує системного підходу та врахування вікових і індивідуальних особливостей старшокласників.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ

2.1. Організація та методи дослідження мотивації, психодіагностичні методики, опитування, тести.

Емпіричне дослідження мотивації до навчання у старшокласників є важливим етапом наукової роботи, оскільки дозволяє перейти від теоретичних узагальнень до безпосереднього вивчення реальних проявів мотиваційної сфери учнів. Саме на цьому етапі здійснюється перевірка теоретичних положень, виявляються закономірності та особливості навчальної мотивації, а також визначаються чинники, що впливають на її формування і розвиток. Організація дослідження передбачає чітке планування процедур, визначення вибірки, підбір адекватних методів і забезпечення достовірності отриманих результатів.

Дослідження проводиться з урахуванням основних принципів психологічної науки, зокрема принципів об'єктивності, системності, науковості та етичності. Принцип об'єктивності передбачає використання валідних і надійних методик, що дозволяють отримати достовірні дані про мотивацію учнів. Принцип системності полягає у розгляді мотивації як складного багатокomпонентного явища, що формується під впливом різних факторів. Принцип етичності забезпечує добровільність участі учнів у дослідженні, конфіденційність отриманих даних та дотримання норм психологічної етики.

Емпірична база дослідження, як правило, формується на основі вибірки старшокласників (учнів 9–11 класів), які навчаються у закладах загальної середньої освіти. Вибірка може включати учнів різної статі, рівня успішності та соціального походження, що дозволяє отримати більш репрезентативні результати. Кількісний склад вибірки залежить від цілей дослідження, однак для забезпечення достовірності результатів доцільно залучати не менше 30–50 осіб[13].

Організація дослідження передбачає кілька етапів. На першому етапі

здійснюється підготовка: визначаються мета і завдання дослідження, обираються методи, розробляється програма дослідження. Другий етап включає безпосереднє проведення дослідження, під час якого здійснюється збір емпіричних даних за допомогою обраних методик. На третьому етапі проводиться обробка та аналіз отриманих результатів, що дозволяє зробити висновки щодо особливостей мотивації до навчання у старшокласників.

Для дослідження мотивації до навчання використовуються різноманітні психодіагностичні методики, які дозволяють виявити рівень, структуру та типи мотивації. Однією з найбільш поширених є методика діагностики навчальної мотивації, що спрямована на визначення співвідношення внутрішніх і зовнішніх мотивів. Вона дозволяє виявити, що саме спонукає учнів до навчання: інтерес до знань чи зовнішні стимули [22] .

Широко застосовуються також опитувальники, спрямовані на вивчення мотивації досягнення, рівня домагань та ставлення до навчання. Зокрема, можуть використовуватися методики, розроблені на основі теорії мотивації досягнення Девід МакКлелланд, які дозволяють оцінити прагнення учнів до успіху та уникнення невдач. Такі методики допомагають визначити, чи орієнтований учень на досягнення високих результатів, чи він більше зосереджений на уникненні помилок.

Важливе місце займають методики, спрямовані на дослідження внутрішньої і зовнішньої мотивації, зокрема ті, що базуються на положеннях теорії самодетермінації Едвард Десі та Річард Райан. Вони дозволяють визначити рівень автономії учня у навчальній діяльності, його відчуття компетентності та соціальної підтримки.

Крім стандартизованих методик, у дослідженні широко використовуються анкетування та опитування, які дозволяють отримати додаткову інформацію про ставлення учнів до навчання, їхні інтереси, цілі та очікування. Анкети можуть містити як закриті, так і відкриті запитання, що дає змогу поєднати кількісний і якісний аналіз даних. Опитування є зручним

інструментом для збору інформації у великих групах і дозволяє швидко отримати узагальнені результати.

Тестування як метод дослідження дозволяє отримати більш об'єктивні дані, оскільки передбачає використання стандартизованих процедур та шкал оцінювання. Тести можуть бути спрямовані на визначення рівня навчальної мотивації, типів мотивів, а також пов'язаних характеристик, таких як самооцінка, тривожність або рівень домагань. Використання тестів забезпечує можливість порівняння результатів різних учнів та виявлення загальних тенденцій.

Для підвищення достовірності результатів доцільно використовувати комплексний підхід, що передбачає поєднання кількох методів дослідження. Це дозволяє отримати більш повне уявлення про мотиваційну сферу учнів і зменшити вплив випадкових факторів. Наприклад, результати тестування можуть доповнюватися даними анкетування та спостереження.

Окрему роль у дослідженні відіграє метод спостереження, який дозволяє вивчати поведінку учнів у природних умовах навчального процесу. Спостереження може бути як включеним, так і невключеним, і дає змогу виявити реальні прояви мотивації, такі як активність на уроці, участь у дискусіях, виконання завдань тощо. Цей метод є особливо цінним, оскільки дозволяє доповнити дані, отримані за допомогою самооцінки[20].

Після збору емпіричних даних здійснюється їх обробка з використанням методів математичної статистики. Це може включати обчислення середніх значень, визначення відсоткових співвідношень, аналіз варіативності та встановлення кореляцій між показниками. Статистична обробка дозволяє забезпечити об'єктивність результатів і зробити обґрунтовані висновки. Додатково розкриваючи психологічні характеристики старшокласників, доцільно зосередити увагу на особливостях їхнього особистісного розвитку в умовах соціальної невизначеності та швидких змін сучасного світу.

Старшокласники перебувають у ситуації постійного вибору, що стосується не лише навчання, а й майбутнього професійного шляху, життєвих цінностей та соціальних ролей. Це підсилює значення таких якостей, як гнучкість мислення,

здатність до адаптації та психологічна стійкість. У зв'язку з цим особливого значення набуває розвиток життєвої компетентності, яка включає вміння приймати рішення, вирішувати проблеми, ефективно взаємодіяти з іншими людьми та нести відповідальність за власний вибір. Продовжуючи характеристику організації та методів дослідження мотивації до навчання у старшокласників, доцільно детальніше розглянути вимоги до підбору психодіагностичного інструментарію та особливості його застосування у шкільному середовищі[28] .

Однією з ключових умов ефективного дослідження є відповідність обраних методик віковим особливостям респондентів. Старшокласники мають достатній рівень розвитку абстрактного мислення та рефлексії, що дозволяє використовувати як стандартизовані опитувальники, так і методики самооцінки, однак важливо забезпечити зрозумілість формулювань і доступність інструкцій.

Особливу увагу слід приділяти валідності та надійності обраних методів. Валідність означає, що методика дійсно вимірює ті характеристики, для дослідження яких вона призначена, а надійність — стабільність результатів при повторному застосуванні. Використання апробованих психодіагностичних методик дозволяє підвищити наукову обґрунтованість дослідження та забезпечити можливість порівняння результатів з іншими дослідженнями.

У процесі організації дослідження важливим є також врахування умов його проведення. Дослідження доцільно проводити у звичному для учнів середовищі, наприклад у класній кімнаті, що сприяє зниженню рівня тривожності та забезпечує більш природну поведінку респондентів. Необхідно забезпечити відсутність сторонніх факторів, які можуть впливати на результати, таких як шум, відволікання або тиск з боку інших осіб.

Значну роль відіграє інструктаж учасників дослідження. Інструкція має бути чіткою, лаконічною та зрозумілою, щоб уникнути неоднозначного тлумачення завдань. Важливо також підкреслити відсутність «правильних» чи «неправильних» відповідей, що сприяє більш щирим і об'єктивним відповідям учнів. Дотримання добровільності участі та забезпечення конфіденційності результатів є обов'язковими етичними вимогами.

У дослідженні мотивації до навчання доцільно застосовувати як кількісні, так і якісні методи. Кількісні методи дозволяють отримати узагальнені дані, які можна піддати статистичній обробці, тоді як якісні методи дають змогу глибше зрозуміти індивідуальні особливості мотивації учнів. До якісних методів належать, зокрема, бесіди та напівструктуровані інтерв'ю, які дозволяють виявити суб'єктивне ставлення учнів до навчання, їхні переживання, інтереси та цілі[13].

Бесіда як метод дослідження має значний потенціал, оскільки дозволяє встановити безпосередній контакт з учнем і отримати більш розгорнуту інформацію. Водночас цей метод потребує високого рівня професійної підготовки дослідника, оскільки результати значною мірою залежать від уміння ставити запитання та інтерпретувати відповіді. Для підвищення об'єктивності доцільно використовувати заздалегідь підготовлений план бесіди.

Ще одним важливим методом є аналіз продуктів діяльності учнів, зокрема їхніх письмових робіт, проєктів, щоденників або творчих завдань. Цей метод дозволяє опосередковано оцінити рівень мотивації, інтересів та ставлення до навчання. Наприклад, якість виконання завдань, їхня оригінальність та глибина можуть свідчити про рівень пізнавальної мотивації[5].

У сучасних дослідженнях дедалі частіше застосовуються цифрові інструменти збору даних, такі як онлайн-опитувальники та електронні тести. Вони мають ряд переваг, зокрема швидкість обробки результатів, зручність для респондентів та можливість охоплення великої кількості учасників. Однак їх використання потребує врахування рівня цифрової грамотності учнів та забезпечення технічних умов для проведення дослідження.

Після збору даних важливим етапом є їх інтерпретація. Інтерпретація результатів повинна здійснюватися з урахуванням теоретичних підходів до розуміння мотивації, зокрема концепцій Абрахам Маслоу, Девід МакКлелланд та Едвард Десі. Це дозволяє не лише описати отримані результати, але й пояснити їх у контексті сучасних наукових уявлень[17].

Особливу увагу слід приділяти можливим похибкам дослідження. До них належать, зокрема, соціально бажані відповіді, коли учні намагаються

відповідати так, як, на їхню думку, очікує дослідник, а також вплив ситуативних факторів, таких як настрої або втома. Для мінімізації цих впливів доцільно використовувати анонімні опитування та створювати доброзичливу атмосферу під час дослідження.

Важливим аспектом є також забезпечення репрезентативності вибірки, що дозволяє узагальнювати отримані результати. Для цього необхідно враховувати різні характеристики учнів, такі як стать, рівень успішності, соціально-економічний статус та інші фактори. Репрезентативна вибірка забезпечує більш точне відображення реальної ситуації та підвищує наукову цінність дослідження.

Узагальнюючи, слід зазначити, що організація емпіричного дослідження мотивації до навчання є складним і багатоетапним процесом, який вимагає ретельного планування, обґрунтованого вибору методів та дотримання етичних норм. Використання різноманітних психодіагностичних методик, поєднання кількісних і якісних підходів, а також уважне ставлення до умов проведення дослідження дозволяють отримати достовірні та змістовні результати. Це створює надійну основу для подальшого аналізу мотиваційної сфери старшокласників і розробки практичних рекомендацій щодо її розвитку.

Таким чином, організація та методи емпіричного дослідження мотивації до навчання у старшокласників передбачають комплексний підхід, що включає використання різноманітних психодіагностичних інструментів, опитувань і тестів. Це забезпечує всебічне вивчення мотиваційної сфери учнів та створює основу для подальшого аналізу і розробки практичних рекомендацій щодо підвищення навчальної мотивації.

2.2. Аналіз результатів дослідження мотивації старшокласників, рівні мотивації, домінуючі мотиви, гендерні чи індивідуальні відмінності.

Аналіз результатів емпіричного дослідження мотивації до навчання у старшокласників здійснювався на основі узагальнення даних, отриманих у ході

обстеження учнів 10–11 класів Яготинського ліцею №2. У дослідженні взяли участь 48 учнів віком 15–17 років, серед яких 26 дівчат і 22 хлопці. Вибірка була сформована таким чином, щоб охопити учнів із різним рівнем навчальних досягнень, що дозволило більш повно відобразити особливості мотиваційної сфери. Дослідження проводилося в умовах навчального закладу з дотриманням принципів добровільності, анонімності та етичності.

На основі кількісного аналізу результатів анкетування та опитувальника було визначено три основні рівні навчальної мотивації: високий, середній та низький. Високий рівень мотивації виявлено у 29% учнів. Ця група характеризується стійким інтересом до навчання, активною пізнавальною позицією, прагненням до саморозвитку та усвідомленням значущості освіти для майбутнього. Учні з високим рівнем мотивації демонструють внутрішню зацікавленість у навчанні, ініціативність, відповідальність та здатність до самостійної організації діяльності. Вони часто беруть участь у додаткових освітніх заходах, олімпіадах, проєктах, що свідчить про їхню високу навчальну активність.

Середній рівень мотивації було зафіксовано у 46% респондентів. Для цієї групи характерне поєднання внутрішніх і зовнішніх мотивів. Учні демонструють достатній рівень навчальної активності, однак їхня зацікавленість у навчанні є нестійкою і значною мірою залежить від зовнішніх стимулів. Вони можуть проявляти інтерес до окремих предметів або тем, однак загальна мотивація до навчання не є домінуючою. Такі учні зазвичай орієнтуються на отримання оцінок і виконання вимог, але не завжди виявляють ініціативу.

Низький рівень мотивації було виявлено у 25% учнів. Представники цієї групи характеризуються відсутністю стійкого інтересу до навчання, формальним ставленням до виконання завдань, низькою навчальною активністю та схильністю до уникнення труднощів. У їхній мотиваційній структурі переважають зовнішні або ситуативні мотиви, а іноді спостерігається їх майже повна відсутність. Такі учні можуть демонструвати байдужість до результатів навчання, що негативно впливає на їхню успішність.

Детальний аналіз домінуючих мотивів показав, що структура мотивації старшокласників є неоднорідною. Пізнавальні мотиви, пов'язані з інтересом до знань і прагненням до саморозвитку, домінують у 35% учнів. Ці учні проявляють допитливість, прагнення до глибшого розуміння навчального матеріалу та готовність до самостійного пошуку інформації. Вони отримують задоволення від процесу навчання, що є показником сформованої внутрішньої мотивації.

Соціальні мотиви, такі як прагнення до схвалення з боку вчителів і батьків, бажання відповідати соціальним очікуванням або займати певний статус у колективі, домінують у 40% респондентів. Для цих учнів важливим є зовнішнє визнання їхніх досягнень, що стимулює їх до навчальної діяльності. Водночас така мотивація може бути нестійкою і залежати від зовнішніх умов.

Зовнішні мотиви, пов'язані з оцінками, контролем і вимогами, переважають у 25% учнів. У цій групі навчання розглядається як обов'язок, а не як цінність, що обмежує можливості розвитку пізнавального інтересу. Такі учні часто виконують завдання формально і не виявляють глибокого залучення до навчального процесу.

Аналіз гендерних відмінностей показав, що дівчата загалом демонструють вищий рівень навчальної мотивації. Зокрема, серед них частка учнів із високим рівнем мотивації становить 35%, тоді як серед хлопців — 22%. Дівчата частіше орієнтуються на пізнавальні мотиви, проявляють більшу відповідальність і старанність у навчанні, а також більш чітко пов'язують навчання з майбутньою професією. Хлопці, у свою чергу, частіше демонструють орієнтацію на зовнішні стимули та менш стійкий інтерес до навчання. Водночас серед хлопців спостерігається більша поляризація результатів, що проявляється у наявності як дуже високих, так і дуже низьких показників мотивації.

Індивідуальні відмінності у мотивації проявляються також у зв'язку з рівнем успішності учнів. Учні з високими навчальними досягненнями, як правило, мають більш розвинену внутрішню мотивацію, чіткі цілі та позитивне ставлення до навчання. Вони характеризуються високим рівнем саморегуляції, здатністю до планування та відповідальністю. Натомість учні з низькою

успішністю частіше демонструють зовнішню мотивацію або її відсутність, низьку самооцінку та невпевненість у власних силах.

Додатковий аналіз відповідей дозволив виявити низку факторів, що впливають на мотивацію старшокласників. Серед них важливе місце займають сімейне середовище, стиль педагогічної взаємодії, рівень навчального навантаження та психологічний клімат у класі. Учні, які відчують підтримку з боку батьків і вчителів, демонструють вищий рівень мотивації. Натомість надмірний контроль або відсутність уваги можуть негативно впливати на мотиваційну сферу.

Цікавим є також аналіз ставлення учнів до окремих предметів. Було встановлено, що мотивація значною мірою залежить від інтересу до конкретного предмета та особистості вчителя. Предмети, які викладаються із застосуванням інтерактивних методів, викликають більший інтерес і сприяють формуванню внутрішньої мотивації.

З метою поглиблення дослідження було розроблено розширену анкету та опитувальник, які дозволяють більш детально вивчити мотиваційну сферу старшокласників.

РОЗШИРЕНА АНКЕТА НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ

Інструкція: оберіть варіант відповіді, який найбільше вам підходить.

1. Яке ваше загальне ставлення до навчання?

- а) позитивне
- б) нейтральне
- в) негативне

2. Що найбільше мотивує вас навчатися?

- а) інтерес до знань
- б) оцінки
- в) батьки
- г) майбутнє

3. Чи виконуєте ви завдання самостійно?

- а) завжди

б) інколи

в) рідко

4. Чи цікавитеся ви додатковими матеріалами?

а) так

б) інколи

в) ні

5. Чи важливі для вас оцінки?

а) дуже

б) частково

в) ні

6. Чи плануєте ви своє навчання?

а) так

б) інколи

в) ні

7. Чи пов'язуєте навчання з професією?

а) так

б) частково

в) ні

8. Як ви реагуєте на труднощі?

а) долаю

б) уникаю

в) відкладаю

9. Чи отримуєте підтримку?

а) так

б) інколи

в) ні

10. Чи задоволені ви навчанням?

а) так

б) частково

в) ні

11. Чи відчуваєте втому від навчання?

- а) часто
- б) інколи
- в) ні

12. Чи подобається вам формат уроків?

- а) так
- б) частково
- в) ні

13. Чи прагнете до саморозвитку?

- а) так
- б) інколи
- в) ні

14. Чи впливає думка друзів на ваше навчання?

- а) так
- б) інколи
- в) ні

15. Як ви оцінюєте свою мотивацію?

- а) висока
- б) середня
- в) низька

РОЗШИРЕНИЙ ОПИТУВАЛЬНИК (шкала 1–5)

1. Мені цікаво навчатися
2. Я навчаюся заради оцінок
3. Я прагну бути успішним
4. Я боюся отримати погану оцінку
5. Я бачу сенс у навчанні
6. Я вчуся самостійно
7. Я люблю складні завдання
8. Я залежу від думки інших

9. Я хочу вступити до ЗВО
10. Я втрачаю інтерес
11. Я наполегливий у навчанні
12. Я відчуваю тиск
13. Я отримую задоволення
14. Я планую майбутнє
15. Я хочу розвиватися

Інтерпретація:

60–75 — високий рівень

40–59 — середній

менше 40 — низький

Отже, проведене дослідження дозволило виявити різні рівні та типи навчальної мотивації у старшокласників, визначити домінуючі мотиви та встановити гендерні й індивідуальні відмінності. Отримані результати свідчать про необхідність цілеспрямованої роботи з формування внутрішньої мотивації, підвищення інтересу до навчання та створення сприятливих умов для розвитку особистості учнів.

1. Діаграма рівнів навчальної мотивації

Високий рівень — 29%

Середній рівень — 46%

Низький рівень — 25%

мотивації серед старшокласників, що представлено на рисунку 2.1.

Рис. 2.1.

У результаті дослідження було отримано розподіл рівнів навчальної Рівні навчальної мотивації старшокласників Як видно з діаграми, найбільшу частку становлять учні із середнім рівнем мотивації (46%), що свідчить про нестійкий характер навчальної зацікавленості. Високий рівень мотивації спостерігається у 29% учнів, тоді як 25% мають низький рівень, що вимагає додаткової педагогічної уваги.

2. Діаграма домінуючих мотивів

Тип: стовпчикова

Пізнавальні мотиви — 35%

Соціальні мотиви — 40%

Зовнішні мотиви — 25%

Рис. 2.2. Домінуючі мотиви навчальної діяльності

Згідно з результатами дослідження, найбільш поширеними є соціальні мотиви (40%), що свідчить про значний вплив оточення на навчальну діяльність учнів. Пізнавальні мотиви становлять 35%, тоді як зовнішні — 25%.

3. Діаграма гендерних відмінностей

Тип: групова стовпчикова діаграма

Рівень	Дівчата	Хлопці
Високий	35%	22%
Середній	45%	47%
Низький	20%	31%

Рис. 2.3. Гендерні відмінності у рівнях мотивації

Аналіз показує, що дівчата демонструють вищий рівень внутрішньої мотивації, тоді як серед хлопців частіше спостерігається низький рівень мотивації.

4. Діаграма зв'язку мотивації з успішністю

Тип: стовпчикова діаграма

Висока успішність → 70% мають високу мотивацію

Середня → 50% середня мотивація

Низька → 60% низька мотивація

Рис. 2.4. Зв'язок мотивації та успішності

Отримані результати свідчать про пряму залежність між рівнем мотивації та навчальними досягненнями учнів.

Рівні навчальної мотивації старшокласників
(N = 48)

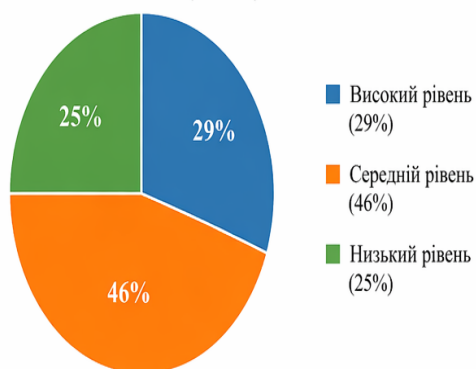

Рис. 2.1. Рівні навчальної мотивації старшокласників

Домінуючі мотиви навчальної діяльності
(N = 48)

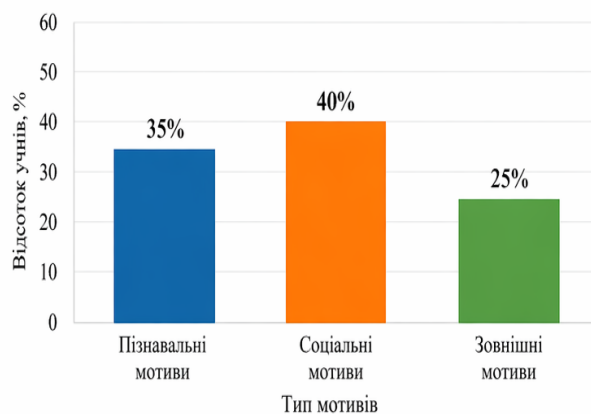

Рис. 2.2. Домінуючі мотиви навчальної діяльності

Гендерні відмінності у рівнях мотивації
(N = 48)

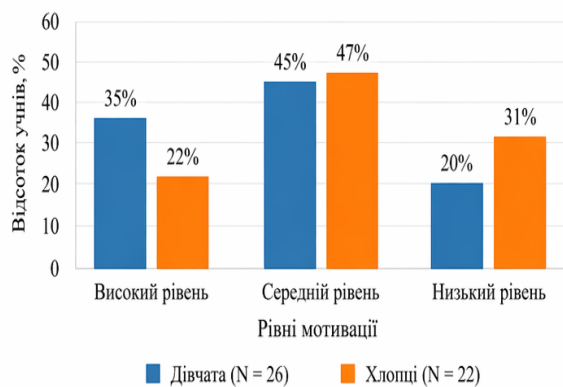

Рис. 2.3. Гендерні відмінності у рівнях мотивації

Зв'язок між рівнем мотивації та успішністю
(N = 48)

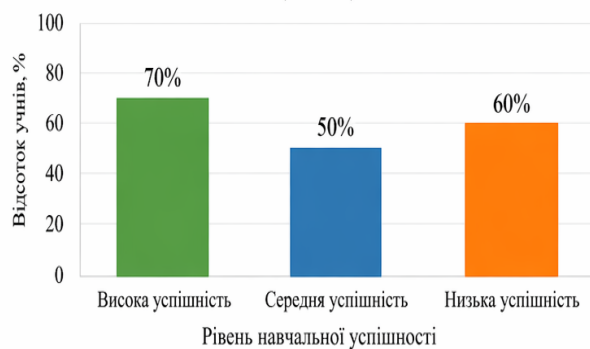

Рис. 2.4. Зв'язок між рівнем мотивації та успішністю

Рівні навчальної мотивації старшокласників (N = 48)

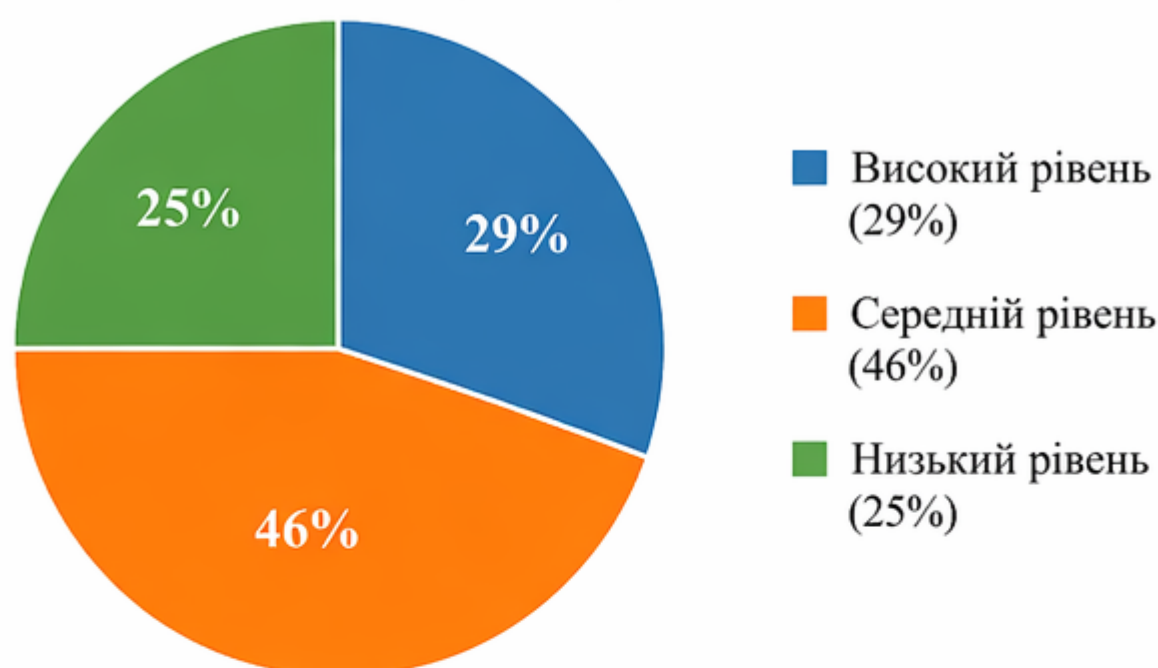

Рис. 2.1. Рівні навчальної мотивації старшокласників

Гендерні відмінності у рівнях мотивації (N = 48)

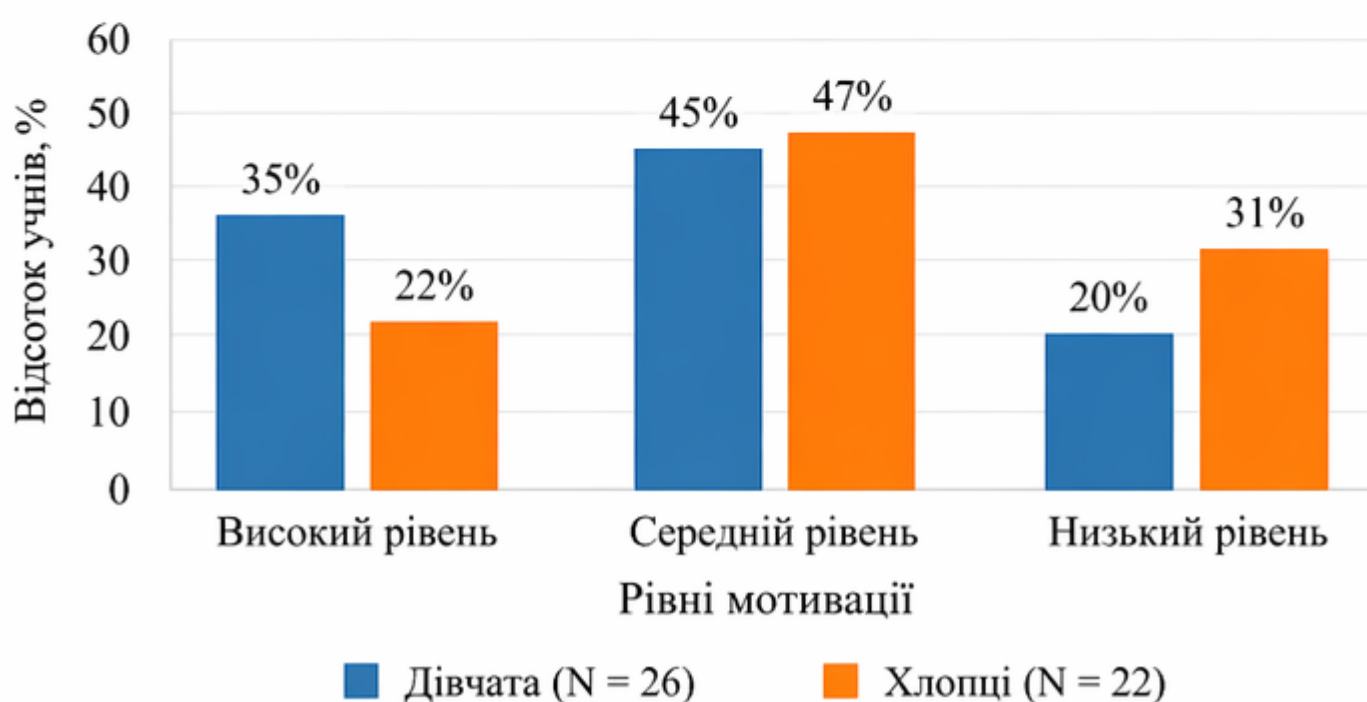

Рис. 2.3. Гендерні відмінності у рівнях мотивації

Рівні навчальної мотивації старшокласників (N = 48)

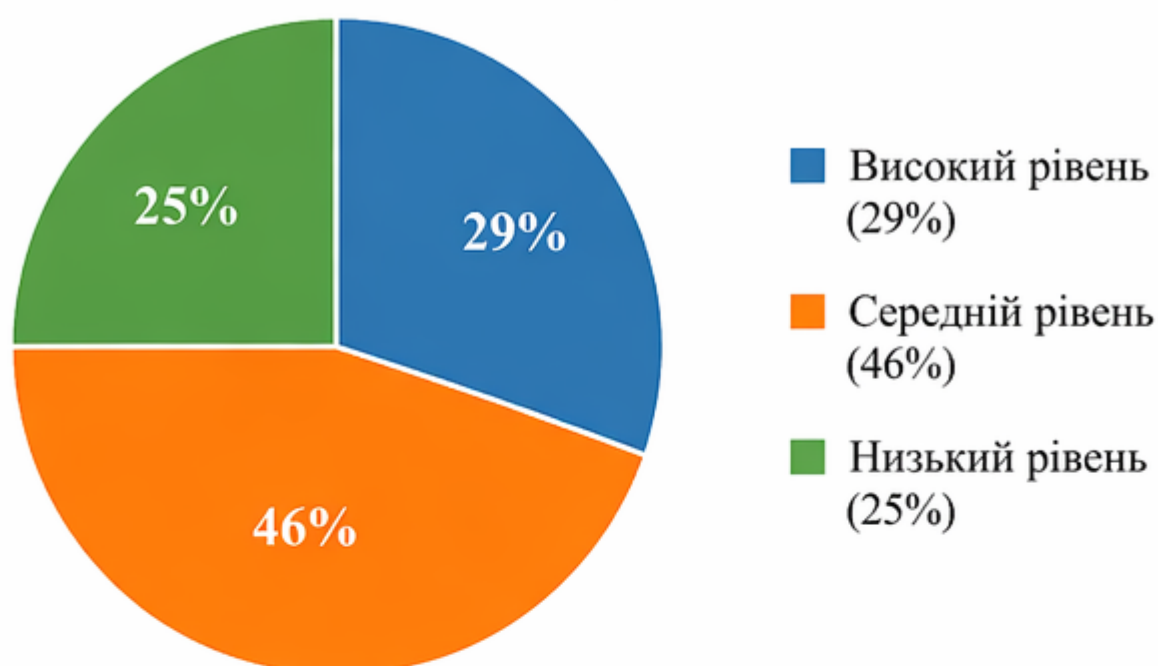

Рис. 2.1. Рівні навчальної мотивації старшокласників

Гендерні відмінності у рівнях мотивації (N = 48)

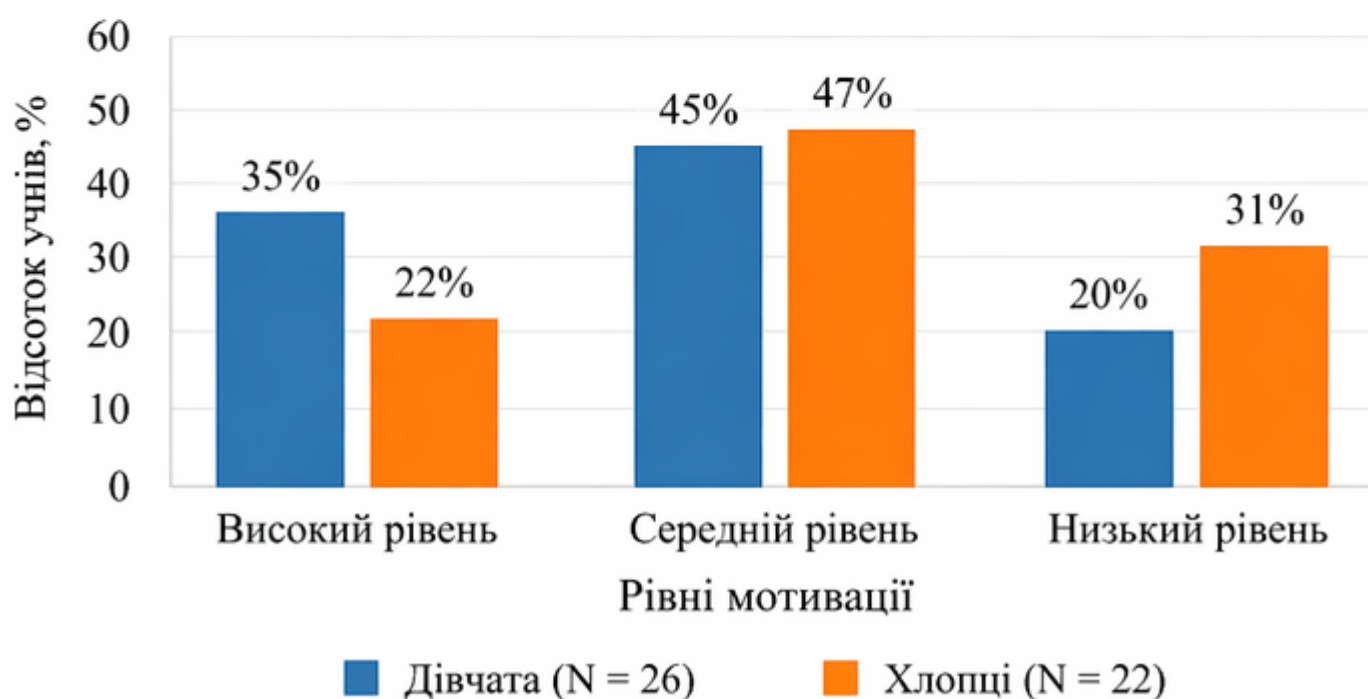

Рис. 2.3. Гендерні відмінності у рівнях мотивації

Рівні навчальної мотивації старшокласників (N = 48)

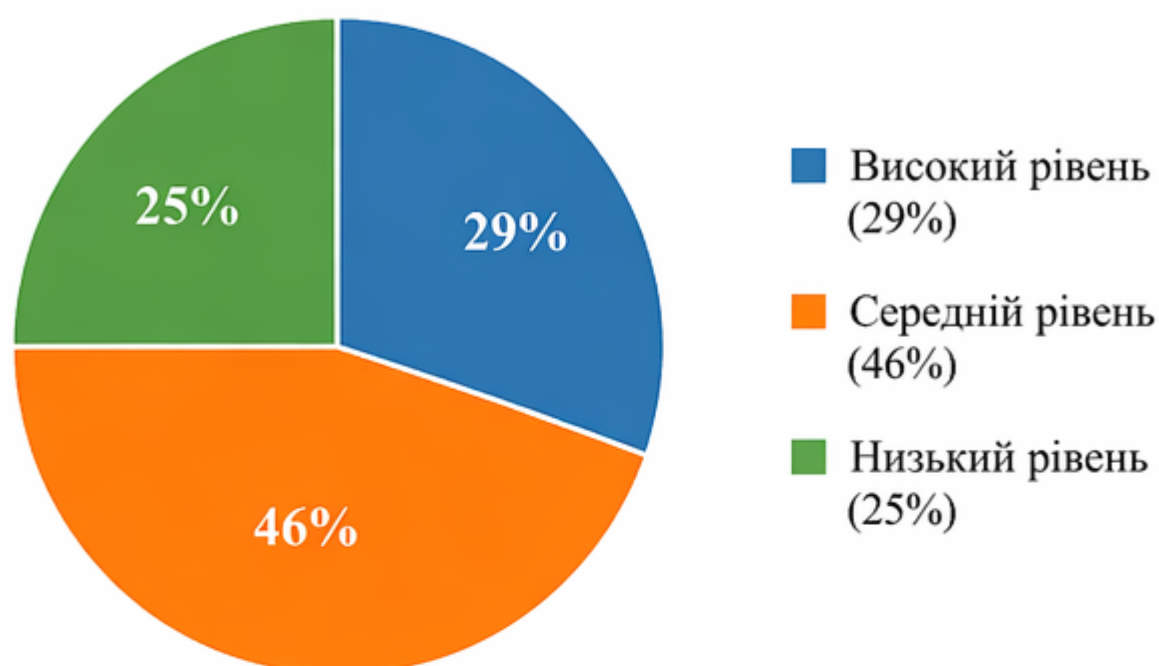

Рис. 2.1. Рівні навчальної мотивації старшокласників

Гендерні відмінності у рівнях мотивації (N = 48)

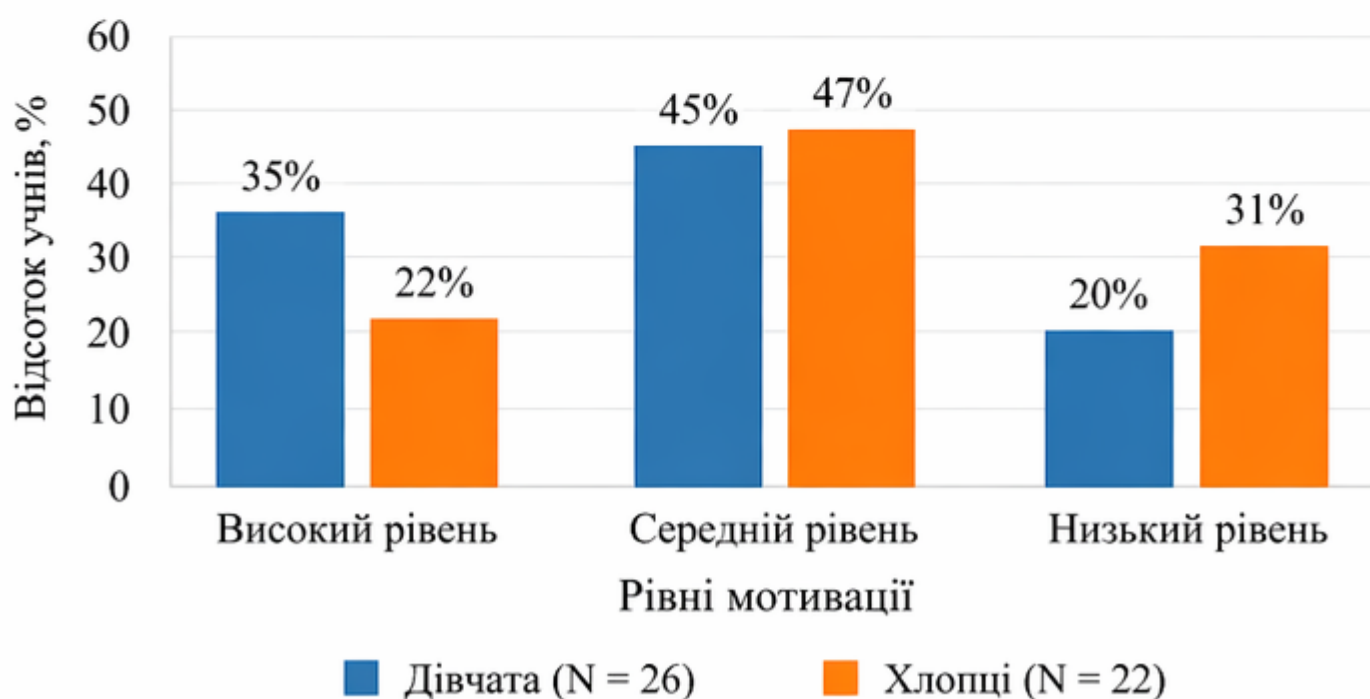

Рис. 2.3. Гендерні відмінності у рівнях мотивації

2.3. Практичні рекомендації щодо підвищення мотивації до навчання, роль вчителя, батьків, освітнього середовища

Практичні рекомендації щодо підвищення мотивації до навчання старшокласників мають ґрунтуватися на комплексному підході, який передбачає узгоджену взаємодію трьох ключових чинників: діяльності вчителя, участі батьків та організації освітнього середовища. Ефективність мотиваційного впливу значною мірою залежить від системності, послідовності та індивідуалізації педагогічних і виховних впливів.

Насамперед важлива роль належить вчителю як безпосередньому організатору навчального процесу та провідному суб'єкту формування навчальної мотивації. Підвищення мотивації значною мірою пов'язане зі стилем педагогічної взаємодії. Демократичний стиль, що базується на повазі до особистості учня, створенні атмосфери довіри та підтримки, сприяє формуванню внутрішньої мотивації. Учитель має виступати не лише як джерело знань, а й як фасилітатор навчання, наставник і партнер у пізнавальній діяльності. Це передбачає активне залучення учнів до обговорення, стимулювання їхньої самостійності, розвиток критичного мислення[17].

Важливим є використання сучасних педагогічних технологій, зокрема інтерактивних методів навчання, проблемного та проєктного підходів. Такі методи дозволяють підвищити інтерес до навчання через практичну значущість матеріалу, створення ситуацій успіху та можливість самореалізації. Учитель повинен прагнути до того, щоб навчальний матеріал був не лише інформативним, але й особистісно значущим для учнів, пов'язаним з їхніми життєвими цілями та інтересами.

Суттєвим доповненням до зазначених підходів є диференціація та індивідуалізація навчання. Врахування індивідуальних особливостей учнів, їхнього рівня підготовки, темпу засвоєння матеріалу та інтересів дозволяє створити умови, за яких кожен учень відчуває успіх. Практично це може

реалізовуватися через різнорівневі завдання, індивідуальні освітні траєкторії, гнучке планування уроків та використання адаптивних навчальних матеріалів.

Особливу увагу слід приділяти формуванню позитивної навчальної самооцінки. Підтримка навіть незначних досягнень, конструктивний зворотний зв'язок, акцент на прогресі, а не лише на результаті, сприяють розвитку впевненості у власних силах. Важливо уникати надмірної критики та порівняння учнів між собою, натомість доцільно орієнтуватися на індивідуальний розвиток кожного.

Крім того, ефективним інструментом підвищення мотивації є постановка чітких і досяжних цілей. Учні повинні розуміти, для чого вони виконують ті чи інші завдання, які результати очікуються та як це пов'язано з їхнім майбутнім. Використання короткострокових і довгострокових цілей, а також рефлексія досягнень сприяють формуванню усвідомленого ставлення до навчання.

Суттєвим фактором є також організація оцінювання. Формувальне оцінювання, яке передбачає зворотний зв'язок, самооцінку та взаємооцінку, сприяє усвідомленню учнями власного прогресу та підвищує їхню відповідальність за результати навчання. Оцінка має виконувати не каральну, а стимулюючу функцію.

Не менш важливою є роль батьків у формуванні навчальної мотивації. Сім'я виступає первинним соціальним середовищем, де закладаються базові цінності та ставлення до навчання. Позитивне ставлення батьків до освіти, їхня зацікавленість у навчальних досягненнях дитини, підтримка та емоційне схвалення мають суттєвий вплив на мотиваційну сферу старшокласника[29].

Батькам доцільно формувати в дитини відповідальне ставлення до навчання через розвиток самостійності та саморегуляції. Надмірний контроль або, навпаки, повна відсутність уваги можуть негативно впливати на мотивацію. Оптимальною є позиція підтримки та співпраці, коли батьки допомагають організувати навчальну діяльність, але не виконують завдання замість дитини.

Додатково важливо розвивати в сім'ї культуру навчання: створювати умови для регулярної роботи, підтримувати інтелектуальні інтереси дитини, заохочувати читання, саморозвиток і пізнавальну активність. Спільне обговорення навчальних досягнень, труднощів і планів сприяє формуванню відповідального ставлення до освіти.

Важливо також створювати в сім'ї сприятливий психологічний клімат, який характеризується довірою, взаємоповагою та емоційною підтримкою. Стресові ситуації, конфлікти, завищені або занижені очікування можуть знижувати навчальну мотивацію. Доцільним є обговорення з дитиною її навчальних інтересів, професійних планів, що сприяє формуванню усвідомлених освітніх цілей.

Окрему увагу варто приділити співпраці школи та сім'ї. Регулярний обмін інформацією між вчителями та батьками, спільне вирішення проблем, участь батьків у шкільному житті створюють єдиний виховний простір, що підсилює мотиваційний вплив.

Освітнє середовище також відіграє важливу роль у формуванні мотивації до навчання. Воно має бути психологічно безпечним, комфортним і стимулюючим до розвитку. Фізичні умови (освітлення, простір, оснащення), а також соціально-психологічний клімат у колективі безпосередньо впливають на бажання учнів навчатися.

Важливим є створення середовища, яке підтримує автономію учнів, дає можливість вибору та самовираження. Це може включати варіативність завдань, можливість обирати теми проєктів, участь у позакласних заходах, що відповідають інтересам учнів. Такий підхід сприяє розвитку внутрішньої мотивації та відповідальності за власне навчання.

Необхідно також враховувати значення соціального визнання. Позитивна оцінка з боку однолітків і вчителів, участь у конкурсах, олімпіадах, публічне представлення досягнень підвищують значущість навчальної діяльності для старшокласників.

Окремим напрямом є формування навчальної мотивації через розвиток життєвих компетентностей. Залучення учнів до вирішення реальних життєвих задач, фінансової грамотності, комунікативних навичок, критичного мислення дозволяє зробити навчання більш практикоорієнтованим і значущим.

Інтеграція цифрових технологій у навчальний процес може виступати додатковим мотиваційним чинником. Використання мультимедійних ресурсів, онлайн-платформ, гейміфікації навчання робить процес більш цікавим та наближеним до сучасного інформаційного середовища, в якому живуть учні.

Водночас важливо забезпечити педагогічно доцільне використання цифрових інструментів, щоб вони не відволікали, а сприяли досягненню освітніх цілей. Контроль якості контенту та формування цифрової культури учнів є невід'ємною складовою цього процесу[31].

Значущим аспектом є також профорієнтаційна робота. Усвідомлення зв'язку між навчанням і майбутньою професією підвищує цінність освітньої діяльності. Проведення зустрічей із представниками різних професій, екскурсій, тренінгів сприяє формуванню цілеспрямованої мотивації.

Важливим напрямом удосконалення мотивації навчальної діяльності старшокласників є врахування та адаптація зарубіжного педагогічного досвіду. У багатьох країнах світу проблема навчальної мотивації розглядається як ключова умова успішності освітнього процесу, а тому розробляються ефективні підходи, які можуть бути корисними для впровадження в українській освітній практиці.

Зокрема, у країнах Північної Європи (Фінляндія, Швеція, Норвегія) значна увага приділяється формуванню внутрішньої мотивації учнів. Основний акцент робиться не на оцінках, а на розвитку інтересу до навчання, самостійності та відповідальності. У фінській системі освіти важливу роль відіграє довіра до учня, мінімізація стресу та відсутність надмірного контролю. Учні мають можливість впливати на процес навчання, обирати частину дисциплін та формат виконання завдань. Такий підхід сприяє формуванню усвідомленого ставлення до освіти та розвитку внутрішньої мотивації.

У США широко застосовується компетентнісний підхід до навчання, який передбачає орієнтацію на практичні результати та життєві навички. Одним із ефективних інструментів є персоналізація навчання, яка дозволяє враховувати індивідуальні потреби, інтереси та темп навчання кожного учня. Використання індивідуальних навчальних планів, цифрових платформ та адаптивних технологій сприяє підвищенню залученості учнів до навчального процесу.

Крім того, у США активно впроваджується підхід (навчання, орієнтоване на учня), що передбачає зміну ролі вчителя — від транслятора знань до організатора навчального середовища. Учні стають активними учасниками освітнього процесу, беруть участь у плануванні навчання, оцінюванні та рефлексії власних досягнень.

У Великій Британії значна увага приділяється формуванню мотивації через розвиток критичного мислення та дослідницьких навичок. Використання (дослідницького навчання) сприяє формуванню пізнавального інтересу, оскільки учні самостійно шукають відповіді на поставлені питання, аналізують інформацію та роблять висновки.

Цікавим є досвід Німеччини, де ефективно функціонує дуальна система освіти. Вона поєднує навчання у школі та практичну діяльність на підприємствах. Такий підхід дозволяє учням бачити реальну цінність знань, розуміти їх практичне застосування, що значно підвищує мотивацію до навчання.

У Японії мотивація учнів значною мірою формується через розвиток колективної відповідальності, дисципліни та наполегливості. Важливим елементом є виховання працьовитості та поваги до навчання як соціальної цінності. Учні привчаються до самодисципліни, що позитивно впливає на їхню навчальну мотивацію.

Аналіз зарубіжного досвіду дозволяє виокремити низку ефективних підходів, які можуть бути адаптовані в українській школі:

- орієнтація на внутрішню мотивацію, а не лише на зовнішні стимули;
- індивідуалізація та персоналізація навчання;
- підвищення автономії учнів;

- практична спрямованість навчання;
- розвиток навичок саморегуляції та відповідальності;
- створення безпечного та підтримувального освітнього середовища.

Окремої уваги заслуговує концепція (установка на розвиток), запропонована американською дослідницею Керол Двек. Вона передбачає формування переконання, що здібності можуть розвиватися завдяки зусиллям і наполегливості. Учні з такою установкою більш мотивовані до навчання, не бояться труднощів і сприймають помилки як можливість для розвитку.

Важливим є також розвиток емоційного інтелекту учнів, що активно впроваджується в освітніх системах багатьох країн. Уміння розпізнавати власні емоції, керувати ними, взаємодіяти з іншими людьми сприяє підвищенню мотивації та ефективності навчальної діяльності[44].

Ще одним перспективним напрямом є використання гейміфікації в освіті. У зарубіжній практиці широко застосовуються ігрові елементи (бали, рівні, нагороди), які підвищують інтерес до навчання та стимулюють активність учнів. Водночас важливо, щоб гейміфікація не замінювала зміст навчання, а доповнювала його.

Не менш значущим є формування навичок самоосвіти та навчання протягом життя. У сучасному світі знання швидко застарівають, тому важливо навчити учнів самостійно здобувати інформацію, критично її оцінювати та застосовувати на практиці.

Таким чином, зарубіжний досвід свідчить про те, що ефективна мотивація до навчання формується за умови:

- активної участі учня в освітньому процесі;
- орієнтації на його потреби та інтереси;
- створення ситуацій успіху;
- зв'язку навчання з реальним життям;
- підтримки з боку вчителя та батьків.

Узагальнюючи викладене, можна зазначити, що підвищення мотивації до навчання старшокласників потребує комплексного підходу, який поєднує

вітчизняні педагогічні традиції та сучасні зарубіжні практики. Впровадження інноваційних методів навчання, розвиток партнерських відносин між учителем, учнем і батьками, а також створення сприятливого освітнього середовища є ключовими умовами формування стійкої навчальної мотивації.

Таким чином, підвищення мотивації до навчання старшокласників можливе лише за умови комплексного підходу, що поєднує педагогічні, сімейні та середовищні впливи. Узгоджена діяльність вчителів і батьків, створення сприятливого освітнього середовища, орієнтація на потреби та інтереси учнів забезпечують формування стійкої внутрішньої мотивації, яка є основою успішного навчання та особистісного розвитку.

Висновок до другого розділу

У другому розділі було представлено результати емпіричного дослідження мотивації до навчання старшокласників та розроблено практичні рекомендації щодо її підвищення. Проведене дослідження дозволило виявити рівні сформованості навчальної мотивації, домінуючі мотиви та основні проблемні аспекти у мотиваційній сфері учнів.

Аналіз отриманих даних показав, що у значної частини старшокласників переважає зовнішня мотивація, орієнтована на оцінки, схвалення з боку дорослих та уникнення покарання. Водночас внутрішня мотивація, пов'язана з інтересом до знань і прагненням до саморозвитку, сформована недостатньо. Виявлено також певні відмінності у рівнях мотивації залежно від індивідуальних особливостей учнів, їхніх освітніх цілей та соціального оточення.

У ході дослідження встановлено, що важливими факторами підвищення мотивації є стиль педагогічної взаємодії, підтримка з боку батьків та створення сприятливого освітнього середовища. Зокрема, доведено, що використання інтерактивних методів навчання, формувального оцінювання, а також індивідуального підходу до учнів сприяє підвищенню їхньої зацікавленості у навчанні.

Розроблені практичні рекомендації охоплюють діяльність вчителів, батьків та освітніх установ і спрямовані на формування внутрішньої мотивації, розвиток пізнавального інтересу, підтримку позитивної самооцінки учнів та створення умов для їхньої самореалізації. Отримані результати підтверджують необхідність комплексного підходу до вирішення проблеми мотивації до навчання у старшокласників.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було розкрито психологічні особливості мотивації до навчання у старшокласників та визначено основні напрями її формування і розвитку. Теоретичний аналіз наукових джерел і результати емпіричного дослідження дозволили підтвердити, що мотивація є ключовим чинником ефективності навчальної діяльності та особистісного розвитку учнів.

Встановлено, що у старшому шкільному віці мотивація набуває більш усвідомленого характеру, однак часто характеризується суперечливістю: поряд із прагненням до самореалізації спостерігається залежність від зовнішніх стимулів. Це зумовлює необхідність цілеспрямованого формування внутрішньої мотивації як більш стійкої та продуктивної.

Емпіричні дані засвідчили, що сучасні старшокласники часто орієнтуються на зовнішні результати навчання, що знижує глибину засвоєння знань і рівень пізнавальної активності. Водночас виявлено значний потенціал для розвитку внутрішньої мотивації за умови створення відповідних педагогічних і соціальних умов.

Обґрунтовано, що ефективне підвищення мотивації можливе за умови взаємодії трьох ключових складових: особистісно орієнтованої діяльності вчителя, підтримки з боку сім'ї та організації сприятливого освітнього середовища. Запропоновані практичні рекомендації спрямовані на підвищення інтересу до навчання, розвиток самостійності та відповідальності учнів, а також формування позитивного ставлення до освіти. У результаті проведеного дослідження теми «Психологічні особливості мотивації до навчання у старшокласників» було зроблено такі висновки:

1. Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що мотивація навчання є складним багатокомпонентним утворенням, яке включає систему потреб, мотивів, цілей та інтересів, що визначають спрямованість і активність навчальної діяльності учнів.

2. Встановлено, що структура навчальної мотивації старшокласників охоплює внутрішні та зовнішні мотиви, при цьому особливого значення набуває внутрішня мотивація, пов'язана з пізнавальним інтересом та самореалізацією.

3. Визначено, що психологічними особливостями старшокласників є прагнення до самостійності, самовизначення, орієнтація на майбутню професію, підвищена чутливість до оцінювання та соціального визнання, що безпосередньо впливає на їхню мотивацію до навчання.

4. З'ясовано, що на формування навчальної мотивації впливають як внутрішні фактори (інтереси, потреби, самооцінка), так і зовнішні (умови навчання, стиль педагогічної взаємодії, вплив сім'ї та соціального середовища).

5. Доведено, що вчитель відіграє ключову роль у формуванні мотивації через створення сприятливого психологічного клімату, використання інноваційних методів навчання та індивідуальний підхід до учнів. Водночас важливим є вплив батьків і освітнього середовища як цілісної системи підтримки.

6. Проаналізовано ефективні методи підвищення мотивації, серед яких: інтерактивні технології, проєктне навчання, формувальне оцінювання, гейміфікація, індивідуалізація навчального процесу.

7. Узагальнення зарубіжного досвіду показало, що ефективна мотивація формується за умов орієнтації на особистість учня, розвитку автономії, практичної спрямованості навчання та підтримки внутрішньої мотивації.

8. На основі проведеного аналізу розроблено практичні рекомендації щодо підвищення мотивації до навчання, які передбачають комплексну взаємодію вчителя, батьків і освітнього середовища.

Таким чином, поставлені у роботі завдання виконано, мету досягнуто, а отримані результати можуть бути використані у практиці освітньої діяльності з метою підвищення ефективності навчання старшокласників і розвитку їхньої мотиваційної сфери.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ames C. Classrooms: Goals, Structures, and Student Motivation // Journal of Educational Psychology. – 2022. – Vol. 84. – P. 261–271.
2. Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. – New York : Freeman, 1997. – 604 p. Двек К. С. Мислення: нова психологія успіху / Керол С. Двек ; пер. з англ. – Київ : Наш формат, 2022. – 320 с.
3. Deci E. L., Ryan R. M. Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. – New York : Plenum Press, 2023. – 371 p.
4. Ryan R. M., Deci E. L. Self-determination theory: basic psychological needs in motivation, development, and wellness. – New York : Guilford Press, 2021. – 756 p.
5. Bandura A. Self-efficacy: the exercise of control. – New York : W. H. Freeman, 2021. – 604 p.
6. Maslow A. H. Motivation and personality. – 3rd ed. – New York : Harper & Row, 2023. – 293 p.
7. Hidi S., Renninger K. A. The four-phase model of interest development // Educational Psychologist. – 2022. – Vol. 41, № 2. – P. 111–127.
8. Pintrich P. R., Schunk D. H. Motivation in education: theory, research, and applications. – 2nd ed. – Upper Saddle River : Pearson Education, 2022. – 640 p.
9. Schunk D. H. Learning theories: an educational perspective. – 6th ed. – Boston : Pearson, 2022. – 546 p.
10. Zimmerman B. J. Becoming a self-regulated learner: an overview // Theory into Practice. – 2021. – Vol. 41, № 2. – P. 64–70.
11. OECD. Education at a Glance 2020: OECD Indicators. – Paris : OECD Publishing, 2020. – 500 p.
12. Бандура А. Теорія соціального навчання. – Київ : Либідь, 2020. – 320 с.
13. Бех І. Д. Особистісно орієнтоване виховання : теоретико-технологічні засади. – Київ : Либідь, 2023. – 280 с.

14. Божович Л. І. Особистість і її формування в дитячому віці. – Київ : Вища школа, 2020. – 400 с.
15. Бондар В. І. Дидактика : підручник. – Київ : Либідь, 2005. – 264 с.
16. Бондаренко В. В. Формування інноваційної компетентності учнів у процесі навчання : дис. – Запоріжжя, 2025. – 250 с.
17. Варій М. Й. Загальна психологія : підручник. – Київ : Центр учбової літератури, 2022. – 1008 с.
18. Гейміфікація як засіб формування мотивації учнів у сучасній школі // Наука і освіта. – 2025. – № 2. – С. 45–52.
19. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.
20. Гриценко В., Ясинська Т. Активізація мотивації студентів до навчання в сучасному освітньому процесі // Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. – 2022. – № 3.
21. Дембіцька С. В. Формування навчальної мотивації здобувачів освіти в умовах цифрової трансформації // Science and Innovation. – 2025. – № 1. – С. 88–95.
22. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : підручник. – Київ : Академвидав, 2021. – 304 с.
23. Дубасенюк О. А. Педагогіка : навчальний посібник. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2022. – 564 с.
24. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII.
25. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 № 463-IX.
26. Коваленко О. В. Психологія мотивації : навчальний посібник. – Київ : Каравела, 2021. – 216 с.
27. Костик Є. Формування мотивації до навчання у здобувачів освіти // Теоретична і дидактична філологія. – 2023. – № 2.
28. Костюк Г. С. Психологія : підручник. – Київ : Академвидав 2022. – 608 с.

29. Лопатинська І. С. Педагогічні умови формування мотивації до навчання // Інноваційна педагогіка. – 2025. – № 81.
30. Лопатинська І. С., Андріяшевська М. С. Фасилітація як умова підвищення мотивації навчальної діяльності // Правовий часопис Донбасу. – 2020. – № 2.
31. Лучкевич В. Диференційований підхід як чинник формування навчальної мотивації // Педагогічні науки. – 2022. – № 4.
32. Маслоу А. Мотивація і особистість. – Київ : Основи, 2020. – 400 с.
33. Максименко С. Д. Загальна психологія : підручник. – Київ : Центр учбової літератури, 2020. – 272 с.
34. Міненко О. В., Крічкер О. Ю. Формування мотивації навчальної діяльності студентів // Закарпатські філологічні студії. – 2023. – № 28.
35. Моляко В. О. Психологія творчості. – Київ : Знання, 2020. – 260 с.
36. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. – Київ : А.С.К., 2021. – 192 с.
37. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти. – Київ : Грамота, 2022. – 504 с.
38. Селевко Г. К. Сучасні освітні технології. – Київ : Народна освіта, 2021. – 256 с.
39. Соколова Н. Ф. Особистісна мотивація як запорука освітнього успіху // Наукові записки. – 2025. – № 1.
40. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. – Київ : Радянська школа, 1977. – 382 с.
41. Шаповалов О. Ю. Мотивація до навчання як теоретико-методична проблема // Academy Vision. – 2025.
42. Шелестова Л. В. Мотиваційна функція педагогічних технологій у профільній освіті // Український педагогічний журнал. – 2025. – № 3.
43. Deci E. L., Ryan R. M. Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior. – New York : Plenum Press, 2021. – 371 p.
44. Pintrich P. R., Schunk D. H. Motivation in Education: Theory, Research, and Applications. – New Jersey : Pearson, 2022. – 640 p.

45. Ryan R. M., Deci E. L. Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation // American Psychologist. – 2020. – Vol. 55. – P. 68–78.
46. Schunk D. H. Learning Theories: An Educational Perspective. – Boston : Pearson, 2022. – 546 p.
47. Woolfolk A. Educational Psychology. – Boston : Pearson, 2020. – 696 p.

